МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ

ИЗДАВА МАКЕДОНСКИЯТЪ „НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ"

КНИГА III.

БОРБАТА
ВЪ
КОСТУРСКО И ОХРИДСКО
(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
НА
ИВАНЪ ПОПОВЪ, СМИЛЕ ВОЙДАНОВЪ, ДЕЯНЪ ДИМИТРОВЪ И НИКОЛА МИТРЕВЪ

СЪОБЩАВА Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1926.

БОРБАТА ВЪ ОХРИДСКО

СПОМЕНИ

на

СМИЛЕ ВОЙДАНОВЪ, ДЕЯНЪ ДИМИТРОВЪ
и НИКОЛА МИТРЕВЪ

Охридски войводи.

ПРЕДГОВОРЪ.

Описанието на борбата въ Охридско до Илинденското въстание, което давамъ тукъ, съдържа споменитѣ на Смиле Войдановъ и Деянъ Димитровъ — родомъ отъ с. Лактинье (Охридско) и Никола Митревъ, родомъ отъ село Олшани (Охридско). Само първиятъ отъ тѣхъ, Смиле се отличаваше съ известно, ако и твърде слабо училищно образование; освенъ това той е билъ нѣкое време и народенъ учитель. Другитѣ двама — Деянъ и Никола бѣха бивши прости работници, обаче природно умни и сравнително твърде развити хора. Никола Митревъ бѣше свърхъ туй твърде опитенъ човѣкъ, много пѫтувалъ и много видѣлъ. Той доброволно се бѣ завърналъ отъ Кавказъ, гдето го е заварило известието, че въ родината му се подгатвя въстание за освобождение отъ турцитѣ. И той, съ други свои съотечественици, оставя работата си и потегля по море до Солунъ, за да понесе мѫчителния животъ на въстаника. И тримата, Смиле, Деянъ и Никола, останали живи следъ Илинденското въстание и прибрали се въ София, идваха при мене да ги разпитвамъ и да запиша споменитѣ имъ главно отъ четнишката имъ дейность въ тѣхния революционенъ окрѫгъ — Охридско. Смиле, като по-образованъ, следъ като станалъ нелегаленъ, е вършилъ службата на секретарь, а презъ време на въстанието и на водитель на чета; сѫщо и Деянъ и Никола, първомъ четници, сетне сами сѫ водили чета. Тримата се отличили съ юнашки подвизи преди и въ време на въстанието. Отначало заедно идваха при мене само Смиле и Деянъ и ми раз-

правяха ту единиятъ ту другиятъ споредъ кой както е вземалъ по-непосрѣдствено участие въ разказваното събитие. Повече говори Деянъ, понеже той е билъ по-смѣлъ войвода и е вършилъ разнообразна боева служба. Докато Смиле се отличаваше съ кротость, напротивъ Деянъ бѣше буенъ, енергиченъ. Той пламтѣше отъ патриотизъмъ, — прѣмъ, силенъ, както чисто го е схванала неговата груба, но непокварена душа. У него дадена дума е дума; заповѣдь на „началството", на което той като четникъ и войвода е билъ подчиненъ, безпрекословно се изпълнява — въ името на „дѣлото". А това „дѣло" Деянъ бѣше душевно възприелъ съ религиозно и дълбоко почитание. За него той е готовъ всичко да извърши безъ колебание, безъ да жали себе си. Затова нему сж възлагали и най-вратоломни акции. Духовито му е билъ даденъ псевдонимътъ „Карпата" — той на пълно подхождаше къмъ цѣлото му физическо битие. Споредъ Деяна можахъ по-ясно да разбера множество други незнайни менъ, като него прости, но характерни народни юнаци, безъ каквито македонската революция при оскждитѣ си материялни срѣдства и при ужаснитѣ условия, въ които се е развивала, изисквайки отъ четницитѣ само жертви и жертви, не би смогнала да се задържи на високото морално ниво, съ което се прочу, не би можала да запази морална дисциплина въ четитѣ, а сжщо и у населението. Впечатлението отъ Деяна у мене бѣше много силно. Деянъ наскоро пакъ замина за Македония и загина тамъ въ едно сражение.

Следъ нѣколко срещи у дома ми съ Деяна и Смиле, които се почнаха на 28 януарий 1904 год., тѣзи сами доведоха на 2 февруарий и другаря си Никола Митревъ, та и той допълняше отъ своя страна разказа за борбата въ Охридско, както е изложено подолу. Не зная, какво е станало после съ него и съ Смиле,

живи ли сѫ или сѫ загинали. Обнародванитѣ тукъ спомени нека служатъ за траенъ паметникъ на тѣхната искрена преданость къмъ поробената си родина, за която непринудено и безкористно бѣха обрекли живота си. Споменитѣ и на тримата образуватъ едно цѣло. Азъ ги предавамъ, както е вървѣлъ разказътъ имъ, като отбелязвамъ съ подчертани букви кога единъ, кога другъ разказва. Споредъ мене даннитѣ, които споменитѣ имъ съдържатъ, сѫ толкова по-ценни, че идатъ отъ хора, които ме поразяваха съ своята прѣмота и съ почтителното си отнасяне къмъ цельта, за която ставаше разпитътъ. Деянъ и тукъ, безъ съмнение, си бѣше най-прѣмъ и правдивъ. За жалость въпрѣки тия качества и на троицата, ще да сѫ пропуснати или слабо оценени важни моменти отъ организационната работа преди и презъ въстанието въ Охридско, гдето особено мѫчно се е работило въ прѣмо съседство съ арнаутитѣ. Тримата войводи се отличаватъ, както обикновено, съ много свежа и силна паметь. Тѣ предаваха до най-малки подробности просто на изустъ въ хронологиченъ редъ кѫде кога сѫ ходили и се връщали въ обиколкитѣ си по селата, имената на четницитѣ, на убити или ранени и пр. Изобщо споменитѣ имъ сѫ пълни съ подробности относително боевата дейность на четитѣ. А тя е била въ Охридско твърде усилена, въпрѣки съседството съ арнаутитѣ, които и безъ това сѫ били грозно плашило за населението поради традиционнитѣ си разбойнически нападения. Не може да се начуди човѣкъ, какъ това потиснато наше население тукъ е имало смѣлость да въстава и да се излага на двойната опасность — отъ страна на турцитѣ и на арнаутитѣ. Тримата войводи разказватъ главно за събития непосрѣдствено вършили се предъ и презъ голѣмото въстание. Особено сѫ интересни юнашкитѣ подвизи на тия наши въстанали селяни

презъ време на въстанието. За организационната работа, която е предшествувала, особено въ други мѣста по Охридско и главно въ самия градъ, сравнително малко е разказано. Ако бѣха останали главнитѣ охридски ржководители, Узуновъ и Пачевъ живи и тѣ бѣха дали свои показания, историята на революционната дейность въ охридския окржгъ би била много по-пълна. За сега разказитѣ на тримата — Смиле, Деянъ и Никола сж най-пълното, съ което разполагаме; тѣ ще послужатъ за основа, за да се допълнятъ съ нови данни отъ очевидци или по записки, оставени отъ починали дейци.

Л. Милетичъ.

I.

Смиле Войдановъ и Деянъ Димитровъ преди да станатъ нелегални и да влѣзатъ въ чета. — Деянъ въ четата на Тале Горановъ. Първитѣ агитационни обиколки по селата. Четата се увеличава.

23. януарий, 1904 год.

Казвамъ се **Смиле Войдановъ**, роденъ въ с. Лактинье (Охридско) на 1872 год. 1. февруарий. Въ Охридъ учихъ първо и второ отдѣление, отъ тамъ минахъ въ кичевския „Кърнилски" манастиръ св. Благовещение, гдето прекарахъ въ манастирското училище три години и сетне като дякъ работихъ въ манастира до 1890. год. Още въ училището, като бѣхъ челъ българска история, силно впечатление ми направи разказътъ за въстанието на Петра и Асѣна, и у мене се създаде идеалъ, да се направи нѣщо подобно и за Македония.

Презъ 1892 до включително 1894 г. бѣхъ учитель въ родното си село Лактинье. По-рано тукъ не е имало училище, азъ първъ отворихъ училище. То бѣше ексархийско, плащаше ексархията за учитель 6 лири и селото — 6 лири; храната ужъ ще се даде отъ селото, но не се даваше. Още нищо не знаехъ за организацията. Нѣмаше никаква пропаганда. Имаше само старовремска борба съ арнаутскитѣ разбойничества. Отъ 1894 до 1897 станахъ ханджия въ Сливово, — на пѫтя. На 1897 год. въ Охридъ узнахъ за организацията отъ Дуле Узуновъ и Методия Пачевъ. Последниятъ миналата година бѣ убитъ въ Прилепско, въ сражение като войвода; и двамата бѣха учители. Бѣха почнали да агитиратъ, — имаше до 20—30 души посвѣтени въ града. А по се-

лата нѣмаше още работници освенъ единъ посвѣтенъ въ село Оздоляне, по име Блаже Голевъ, чифчия, първенецъ; единъ въ с. Върбяни, пакъ селянинъ, по име Христо Гюрчиновъ, и единъ въ Долна Дебърца, попъ Василъ попъ Ангеловъ (убитъ есенесъ въ въстанието). Отъ Пачева разбрахъ, че трѣбва да се работи, за да се приготви народътъ та да се вдигне съ оржжие. Посвѣти ме въ организацията, даде ми устава, покръсти ме съ клетва, съ кама и револверъ. Съ Пачева се знаехъ отъ по-преди. На 1897. год, когато ме покръсти, Пачевъ бѣше въ с. Ехловецъ учитель. Дойде единъ день на хана ми, спа тамъ и ме посвѣти. Пачевъ е отъ Охридъ, и Узуновъ сжщо. Следъ това азъ самъ заработихъ, почнахъ да убеждавамъ хората, но формално още нищо, — не кръщавахъ никого. Презъ 1898 год. въ началото станахъ пакъ учитель въ Сливово съ цель да действувамъ. Лесно се убеждаваха. Агитирахъ и въ околнитѣ села. Въ Сливово още малцина знаеха, и то безъ да има нѣкакъвъ комитетъ и пр. Сжщо и по селата се вършеше. Тогава въ Лактинье имаше другъ учитель, Наумче Арнаудовъ, род. отъ Охридъ. И той бѣше посвѣтенъ и съ него работихъ; кога заедно отивахме, кога всѣки самъ. Съ младежьта работѣхме. На поповетѣ не довѣрявахме; тѣ и не обичаха дипъ много учителитѣ. Владиката Методий все пакъ бѣше нѣщо осѣтилъ. Така я карахме още три години, до 1901 година. Ржководителни тѣла нѣмаше; само по нѣколко души въ всѣко село знаеха. Гледахме да има по 8—10 души посвѣтени хора въ село. За началство знаехме Узунова, учитель. Въ това време въ 1898 г. се уби сърбоманинътъ Димитрй Гърдановъ, охридчанецъ, началникъ на сръбската пропаганда, председатель на охридскитѣ сърбомани. Разбра се, че е убитъ по партизанство. Имаше борба съ сърбоманитѣ и по нѣкои села, но оттатъкъ прѣко Дримъ, въ Стружско,

а въ нашитѣ села отъ тая страна бѣхме чисти. Следъ това сръбската пропаганда ослабна.

На 1901 год., като отивахъ въ града (Охридъ), говорѣше се, че ще почнатъ да действуватъ съ чети. И наистина на 14. май 1901 пристигна ето този ми другарь, Деянъ Димитровъ, съ двама души—Милошъ Богдановъ и Миладинъ Голевъ; дойдоха съ паспорти отъ България.

Деянъ Димитровъ разправя по-нататъкъ: Отъ Русчукъ тръгнахме. Въ Русе бѣхме се упражнявали цѣла година (1900 г.) въ стрелческото дружество. Александъръ Протогеровъ (офицеръ, капитанинъ, родомъ отъ Охридъ) ни бѣше ржководитель на упражнението. Протогеровъ ни упжтваше само по военната часть, за командата, а председатель на нашето стрелческо дружество въ Русчукъ ни бѣше Илия Стефановъ, родомъ отъ Велесъ. Упражняваха се отъ 100 до 300 души, почти всички македонци въ града. Упражнявахме се вънъ отъ града, гдето се упражняватъ солдатитѣ, — съ кримки и съ манлихери само въ стрелба.

Азъ съмъ родомъ отъ сжщото село Лактинье; роденъ съмъ въ 1873 год. 9. мартъ. Не съмъ ходилъ на училище. На 1890 год. дойдохъ въ България по работа — майсторлъкъ, каменодѣлство. Следъ три години седене въ Варна и Русе върнахъ се по болесть и седѣхъ три години въ селото си. После на 1896 година пакъ отидохъ въ Русчукъ, все по работа. Нѣмахъ хаберъ за Организацията. Идея съмъ ималъ още отъ по-напредъ. Искахъ да се науча да чета. Взехъ си единъ буквварь, още когато тръгнахъ за Варна, и самъ полека-лека научихъ се да чета, попрочитвахъ и нѣкои книжки, бунтовни, за Стефанъ Караджата и др. Следъ година и половина пакъ се върнахъ въ селото си въ Македония и следъ четири месеца пакъ дойдохъ въ Русе и тукъ останахъ

до 1901 година. Узнахъ, че има организация тепърва когато влѣзохъ членъ въ стрелческото дружество. Срѣщахъ се и съ наши хора, които бѣха ходили съ четитѣ. Протогеровъ ни насърдчаваше да се упражняваме, че ще дойде единъ день, когато ще се каятъ тия, които пропустнатъ случая да се обучатъ на оржжие. Като разбрахме, че има у нашитѣ мѣста организация и че има по другитѣ мѣста чети, а знаехме, че по нашитѣ мѣста нѣма чета, договорихъ се съ споменатитѣ двама другари да тръгнемъ за дома и да образуваме чета.

Узнахме, че по нашитѣ мѣста има организация отъ единъ, който дойде отъ Лактинье, по име Деянъ Гюргиновъ; той ни обади, че има и въ нашето село посвѣтени въ организацията. Ние тръгнахме отъ Русе на 5 май 1901 год. съ паспорти. Говорихме съ Илия Стефановъ и Протогеровъ, че искаме да минемъ съ 10-тина души въоржжени въ Охридско. Но казаха ни, че организацията е още слаба, че отъ Битолско нататъкъ нѣма каналъ и че не може да се проникне до Охридъ съ чета. Затова решихме да отидемъ тамъ само тримата и тамъ да търсимъ оржжие и другари. Най-напредъ отидохме въ селото си Лактинье. Милошъ бѣше отъ Лактинье, Миладинъ отъ Сърбиново. Явихме се на 14. май предъ Смилета въ Лактинье, гдето Смиле бѣше си дошелъ следъ изпититѣ. Казахме му всичко и му рекохме да ни потърси срѣдство за оржжие. Ние се криехме, никой да не ни види, нощно време влѣзохме. Първомъ отъ гората по едно момче съобщихме на Смилета; сетне дойдохме и ние, гладни. Миладинъ влѣзе да говори съ Смилета, а другитѣ чекахме вънка, не се ни видѣхме съ Смилета, и пакъ се върнахме въ гората. Смиле скришомъ отъ кжщи ни пращаше хлѣбъ. Гладувахме за хлѣбъ, четири една нищо не ядохме. После, като се бѣ съобщило на три-четирма отъ посвѣтенитѣ въ селото

ни, тия почнаха редовно да ни носятъ хлѣбъ. Смиле между туй отишелъ въ града и съобщилъ на Узунова за дошлитѣ трима. Ние 17 дена прекарахме при нашето село, а после въ Долна Дебърца до с. Лешани въ манастирската гора. Попъ Василъ бѣше игуменъ на манастира Сйсвети. Той ни помогна, — козарътъ му ни носѣше хлѣбъ. Прекарахме тамъ дълго време, единъ месецъ, безъ да се движимъ, — все безъ оржжие. Узуновъ не се довѣрявалъ на насъ и самъ дойде тамъ, въ манастира, та въ гората се срещнахме. Той ни разпита, съ каква идея сме дошли, дали имаме истинската идея. Като се увѣри, следъ като се върна, изпрати ни три пушки Грà съ по 50 патрона. До тогава не знаехме тия пушки, но понеже бѣхме се изучили на бердани, кримки и манлихери, веднага имъ разбрахме усулътъ. До тогава ходѣхме съ едни дълги сопи, — ни бѣше срамъ да се явимъ предъ хора безъ пушки. Десетина дена, следъ като ни дойдоха пушкитѣ, охридското ни началство бѣше писало въ Битоля, за да ни проводятъ нѣкой по-опитенъ за войвода. И дойде Тале Горановъ, родомъ отъ Прилепъ. Той по-рано билъ четникъ въ четата на Марко войвода въ Леринско. Станахме четирма и заминахме къмъ манастира Св. Петка, до селото Велгощи. Влѣзохме въ манастира. Бѣше посвѣтенъ игуменътъ Попъ Анастасъ, род. отъ Охридъ — 45 годишенъ (живъ е). И тамъ дойдоха учителитѣ отъ Охридъ: Андрея Христовъ (родомъ отъ Охридъ), Узуновъ, Наумче Цвѣтановъ (отъ Охридъ). Придонесоха ни патрони. Войводата бѣше по-преди отишелъ въ града и бѣше уговорено да се срещнемъ въ манастиря (то бѣше на 24. юний 1901 г.). Тамъ въ манастира попъ Анастасъ ни предложи клетва, че ще работимъ за дѣлото. Андрея Христовъ държа ни сказка за насърдчение. Отъ тамъ тръгнахме назадъ въ Лешанската гора,

проводихме единъ куриеринъ въ с. Ботунъ, за да пратятъ нѣкого та да ни заведе въ селото, гдето имаше 7—8 души посвѣтени. Влѣзохме вечерно време, и още сѫщата вечерь се върнахме въ гората, а на другия день пакъ влѣзохме и събрахме посвѣтенитѣ и още четирма, всичко 12 души, и ги посвѣтихме повторно, дадохме имъ клетва. Деньтъ преседохме, изпратихме куриеринъ въ Лактинье. И тамъ посвѣтихме стари-нови до 12 души.

Смиле: Като дойде четата въ нашето село (26. юния), я внесохме въ нашата кѫща. Никой не знаеше. Преседѣха деньтъ. Ние не казваме на селянитѣ, че има чета, ами ще викнемъ едного въ кѫщи, ужъ за да му се съобщи нѣщо; той ще влѣзе вѫтре, види четницитѣ, нѣма какво да прави, — седи вѫтре. Така единъ по единъ та 10 души вѫтре, а вънъ стои часовой. Най-сетне, като се сбератъ повечко, предлага имъ се да станатъ работници по дѣлото. Щомъ сѫ съгласни, предлага имъ се клетва, подучватъ се въ всичко, какъ да се владатъ, да не говорятъ съ непознатъ човѣкъ, какъ да изпълняватъ куриерската служба; ако бѫде уловенъ и изтезаванъ нѣкой отъ тѣхъ, да не изказва нищо, спомня му се, какъ Христосъ се мѫчилъ и пр. Всичко туй и клетвата отгоре ги убеждаваше и тѣ ставаха добри работници.

Деянъ: При първото минаване по селата избирахме по-характернитѣ хора, оставяше се единъ за рѫководитель, а двама-трима по тѣхенъ изборъ за съветници. Отъ Лактинье отидохме въ Гòдивье, сетне въ Върбяне. Тукъ единъ попъ, попъ Христо, временно ни побърка. Отъ тамъ — за Слѝвово, сетне въ Тӯрия, Мраморецъ, Оздòляне (чифликъ), Лѐшани, Бѐлчища, пакъ Тӯрия и отъ тукъ презъ Гòдивье и Малѐсия въ Дрѝмколотъ — въ с. Ябланица. Тамъ стояхме тайно, скрити, безъ работа. Войводата отиде въ Струга, преоблѣченъ. Седѣхме тукъ 12 дена. Отъ тамъ войводата бѣше излѣзълъ отъ

Струга и бѣше отишелъ въ с. Ташморунища, и ние отидохме тамъ да се срещнемъ съ него. Бѣхме станали 6 души, защото се присъединиха къмъ насъ отъ Лѣшани, при второто минаване, Климе Групчевъ, учитель въ Килевскитѣ села (род. отъ Охридъ), и Цвѣтко Стояновъ отъ с. Ябланица (Дебърско). Групчевъ — само временно презъ ваканцията, а за постоянно Цвѣтко Стояновъ, селянинъ, работникъ, като харамия ходилъ съ дѣда Миша. Въ Ташморунища станахме 11 души; придружиха се: Тасе Христовъ (родомъ отъ Охридъ), селянинъ отъ с. Присовяне, сега войвода (тукъ е сега; той е по-старъ работникъ). Той бѣше тръгналъ преди една година направо отъ София, но въ Скопье хванатъ лежалъ 9 месеца и сетне пуснатъ. Влѣзоха още временно Петре отъ Ташморунища, селянинъ; Стефанъ Куртелъ отъ Охридъ, бахчеванджия; Ламбе фурнаджия отъ Охридъ. Последнитѣ трима временно бѣха влѣзли. Отъ тамъ отидохме въ с. Сбъжди, въ кжщата на попа Iорданъ, — нощемъ. Попъ Iорданъ бѣше скоро посвѣтенъ. Бѣхме изгладнѣли и уморени та безъ да обадимъ влѣзохме; двама отидоха да му известятъ, че иде чета, и влѣзохме въ кжщата му, нахранихме се. Повикаха 5—6 души и ги посвѣтихме. Посвѣтихме и брата му попъ Христо и баща му, 90 годишенъ, пакъ попъ. И поповетѣ ги кълнемъ както всички други.

II.

Дѣлото се разраства. — Първа терористична задача, дадена на четата. — Войводата Горановъ неусърдно действува. — Изборъ на новъ войвода, Тале Христовъ. — Събиратъ се членски вноски, набавя се оржжие; разглеждатъ се по селата и сждебни спорове. — Усилена агитация по селата. — Турски таенъ комитетъ въ Охридъ; турски чети. — Отъ где се доставяли пушки. — Първа среща съ турци и арнаути.

Въ това време пари не събирахме; казвахме на посвѣтенитѣ да събиратъ помежду си членски вносове. На другия день си заминахме пакъ за Дебърца. Дойдохме въ Лактинската планина и взехме оржжието на нашия четникъ Миладина, да отиде въ Лактинье да обади на Смилета,за да приготвятъ вечера.Влѣзохме право въ кжщи на Смилета. Посвѣтихме още нови 20 души. Сетне повторно заминахме за Годивье, отъ тукъ въ Турия, гдето не влѣзохме, а отидохме за Демиръ Хисаръ. Имаше заповѣдь отъ охридското началство да отидемъ въ Ресенско, за да затриемъ единъ турчинъ по име Зулянъ-ага, бивши полякъ, после заграбилъ всичко, голѣмъ тиранинъ. Минахме презъ демирхисарскитѣ села: Пространи, Велмевци, Бабино, Витово, Боища, Смилево. Тука вече бѣше работилъ Пиперката, бѣше организирано, всичко уредено, посрещаха ни като гости, — цѣли села бѣха посвѣтени.

Въ Смилево седѣхме нѣщо 21 день. На нашия войвода нѣкакъ не му се отиваше да извърши поржчаното. Отъ селото ни даваха достаточно храна. Отидохме въ Крйвяни (Ресенско), гдето преседохме 24 часа. Ресенското началство бѣше ни съобщило да идемъ въ село Болно, тамъ да чекаме Зулянъ-ага. Не отидохме, върнахме се назадъ въ Смилево, защото на войводата ни не се искаше да върши работа. Не искамъ, рече, да върша „частно убийство", па бѣше се и влюбилъ въ една.

Станаха раздори; ние съобщихме всичкитѣ му работи на битолското началство, и когато ни дойде писмо да го накажемъ, той сѫщия день зараньта избѣга съ Цвѣтка Стояновъ отъ Ябланица въ Охридъ. И тамъ бѣше дошла заповѣдь да го прѣмахнатъ, но тамъ го простиха. После го изпратиха въ Елбасанско заедно съ Цвѣтко (добре знаеще арнаутски) за оржжие, но и тамъ бактиса нѣщо 50—60 лири и стана причина да се откриятъ добри работници. Сетне се изпрати въ Битоля, а отъ Битоля го препратиха въ прилепската чета на Патчевъ, който го премахна (1902 г. пролѣтьта презъ мартъ). Ние, като останахме въ Смилево безъ войвода, писахме въ Битоля да ни пратятъ другъ войвода. Отговориха ни, че за сега да си изберемъ отъ четата едного, който е способенъ, а че сетне ще му мислятъ. Бѣхме 7 души и избрахме си Тасета Христовъ за войвода и се върнахме низъ Демиръ-Хисаръ наредъ по сѫщитѣ села до Кичевска Бѣлица и отъ тамъ прехвърлихме Дебърца та въ с. Мраморецъ. Тукъ ги събрахме всичкитѣ селяни — мало и голѣмо. Имаше и жени нѣкои; по-съмнителнитѣ тогава па и съмнителнитѣ ги посвѣщавахме, за да ги вкараме въ работа. Уреждахме рѫководители-десетари; събирахме членски вносове споредъ състоянието на всѣкиго. За оржжие имъ поржчвахме да си събиратъ пари, а ние ще имъ доставимъ пушки. Така обиколихме повторно цѣлата Долна и Горна Дебърца. Презъ първата обиколка бѣхме и въ с. Куратица и с. Брѣжани, отъ които първото се намира въ Ортаколъ, близу до Злести, а второто — въ Дебърца. Въ Долна-Дебърца повторихме селата: Злести, Лешани, Брѣжани, Куратица, Ботунъ, а въ Горна Дебърца между други и Хърбино и Слатина, въ които пръвъ пѫть влѣзохме, но пъкъ изцѣло ги покръстихме.

Тасе агитираше. Дѣла разглеждахме. Щомъ се по-

свѣти мало-голѣмо, забрани имъ се да се сждятъ въ турски сждилища. Турцитѣ усѣтиха, взеха да питатъ: „Кой ви сжди, защо не идете да се сждите?“. Прехвърлихме Ортаколъ и отъ Куратица заминахме въ с. Велгощи, близу до гр. Охридъ. Тукъ ни дойде единъ другъ войвода по име Никола, родомъ отъ Малешевско. Седѣ съ насъ почти една цѣла година (той дойде въ срѣдата на ноември 1901 год.). Съ него презимувахме, и отъ Велгощи сетне взехме езерскитѣ села: Рамне, Велестово, Пещани, Търпезица, Любанища, Свети Наумъ. И въ манастира седѣхме два дена. Игуменътъ, попъ Ставре, бѣше родомъ отъ Велгощи. Сетне се върнахме назадъ, повторихме пакъ селата, дойдохме въ Ортаколъ; бѣхме и въ Лѣсковецъ, Опенища, Сируля, Мешеища, Муроища, Лъкочереи Горно. Въ Долно Лъкочереи и днеска още нѣма влѣзено чета — проклети селяни, полско село — чифликъ. По стружскитѣ села ходихме: Мешѐища, Требенища, Муро̀ища, Мислѐшево, Лъжани, Ташмурунища (2-ри пжть), Вевчани (голѣмо село, до 800 кжщи). Отъ тамъ заминахме за Вишени (южно отъ Струга), пакъ за Вевчани и отъ тамъ за Дебърско, — с. Ябланица. Все презъ зимата 1901—1902 год. Пакъ Ташмурунища, Бърчоо, Длъбочица. Присо̀вяни (Малесията) пакъ въ Сбъжди — та презъ Кара̀орманъ въ Цървена̀-вода.

Узуновъ бѣше затворенъ и се разчу, че ще го каратъ въ Битоля. Искахме да го освободимъ на пжтя като мине, та да си влѣзе въ четата. Но чухме, че нѣма да го каратъ. Заминахме за Дебърца. Събрахме волни помощи, колкото да се образуватъ селски каси, а позволихме на селянитѣ и сами да си купуватъ пушки. До пролѣтьта така трая.

Бѣше на 27 мартъ въ Лактинье, когато бѣхме денемъ излѣзли въ гората. Бѣха дошли джелепчии въ селото да пишатъ овцитѣ. Съ тѣхъ имаше и

аскеръ и заптии и бащибозуци, и мюдюринъ и милязимъ имаше (мюдюринътъ отъ Издеглавье). Ходѣха тѣ по-многобройни, защото бѣха подушили за четитѣ, та не смѣеха да ходятъ както по-рано. Понеже селянитѣ криятъ, ходятъ по гората да търсятъ овци. Двамина отъ башибозука, търсейки овци, ни съгледали и, безъ да забележимъ, тѣ скоро съобщили въ селото на аскера. Смиле въ селото се сѣтилъ, че за насъ се докладвало, скоро ни съобщи да се махнемъ. Аскерътъ се дигналъ, — застига ме, защото бѣхъ заостаналъ; кракътъ ме болѣше. Обиколиха ме, ала щомъ изгърмѣхъ нѣколко пѫти, и турцитѣ се дръпнаха назадъ. Азъ се върнахъ, минахъ низъ поле край нашето село въ Хърбино и следъ три дена пакъ се ставихме съ четата. Смилета го хванали заедно съ четирма отъ селото и го затворили, но съ две лири рушветъ следъ десеть дена го пустнаха. Войводата ме изпрати въ Охридъ, да се лѣкувамъ, понеже кракътъ ме болѣше отъ ревматизъмъ. Съ селски дрехи денски си влѣзохъ въ Охридъ и скоро се изцѣрихъ. Разписки разнасяхъ низъ града; следъ това, задържанъ отъ началството, още два месеца така изминаха. Началството искаше да ме държи още, но четата се бѣше увеличила до 25 души и войводата пишеше да си дойда, за да ми отдѣли една по-малка часть. Все компромитирани предъ турската власть за каквото и да е влазяха въ четата. Върнахъ се въ четата на 10 юний. Почнаха турцитѣ да убиватъ съмнителнитѣ работници. Турскиятъ комитетъ въ Охридъ бѣше най-силенъ. Той изби много отъ най-добритѣ работници. И ние почнахме да имъ отплащаме по сѫщия начинъ. Тогава унищожихме единъ Ризо, сейменъ на Ризà-бей отъ Издѐглавье (чифликъ), ранихме единъ Еминъ. Ги чекахме въ пусия край Сливовския ханъ. Чекахме други отъ сѫщитѣ сеймени, но минаха други, — па и тия кучета като ними. Спòможе

му мѣстото на Емйна, — избѣга, но ржката му шчупена. Сетне турцитѣ бѣха убили трима селяни отъ с. Хърбино. Взехме орѫжието на убития Ризо (11 юний). Следъ това войводата раздѣли четата на три: мене съ 9 души, Тасе съ 9, Никола Малешевски съ 11 д. Наскоро се образува 4-та чета подъ водителството на Цвѣтанъ Стояновъ; доведоха момчета, които бѣха ходили по работа въ Сърбия, родомъ отъ Дримколскитѣ села.

Азъ останахъ въ Дебърцата, Тасе получи Малесията, а Цвѣтко — Дримколътъ. Никола остана за Ортаколъ, езерскитѣ села и Стружското поле, — до 40 села.

Смиле: Мене ме пустнаха отъ затвора въ Охридъ на 14 априлъ Турскиятъ комитетъ ме подозрѣлъ и искалъ да ме убие та не смѣехъ да излѣза вънъ отъ селото. Като бидоха убити сейменитѣ на Риза-бегъ, по тая причина дойдоха 120 души арнаути отъ Дебъръ съ цель да нападнатъ на Брѣжани, защото въ Брѣжанския синоръ презъ пролѣтьта, около Великдень, бидоха убити трима арнаути-делии; тѣ бѣха убити отъ Пиперката. И вмѣсто да нападнатъ и изгорятъ Брѣжани, обърнаха се върху нашето село да го изгорятъ. Усѣтихме ги ние по-рано. Тогава за пръвъ пѫть застанахъ нощно време на стража вънъ отъ селото. Предупредихме селянитѣ, че ще дойдатъ. Запалиха селото. Селянитѣ съ нѣколкото пушки се биха. Арнаутитѣ убиха въ гърмежитѣ една жена и две млади момчета. Селото на половина го изгориха на 13 юлий.

30 януарий.

Подиръ това на другия день дойдоха мюдюринътъ отъ Издеглавье, заптии и др., за да прегледатъ убититѣ и изгореното село, а главно да изловятъ нѣкои отъ селянитѣ. Обискираха кѫщата ми; азъ избѣгахъ въ гората. Вмѣсто мене заловиха баща ми, земледѣлецъ. Тѣ знаели, че съмъ ржководитель. Биха баща ми и го

пустнаха заедно съ мнозина следъ 14 дена. Не знаехъ, че чета се е раздѣлила на 4 части; повикахъ я, да дойде, за да поокуражимъ малко пострадалитѣ, изгоренитѣ селяни. Дойдоха дветѣ части — Деянъ и Тасе. Тогава влѣзохъ въ четата на Деяна, но отъ началството дойде заповѣдь да бѫда секретарь при Тасета. Деянъ си остана въ района си въ Дебърца, азъ пъкъ минахъ въ Малесия. Следъ три дена Тасе се върна и пакъ се сгрупирахме съ Деяна заедно. Турцитѣ бѣха вече усѣтили, а и шпиони се явиха отъ нашитѣ села, та имаше турски чети (башибозукъ) отъ турскитѣ комитети. Трѣбваше да минемъ къмъ Демирхисарско. Прекарахме тамъ три-четири дена, докато се пооттеглиха потеритѣ (аскеръ) и пакъ се върнахме въ района. Дойдохме пакъ въ Лактинье. Видѣхме, че поради шпионитѣ положението ни се е влошило. Реши се, да се избиятъ нѣкои отъ най-известнитѣ шпиони. Решението остана да изпълни Деянъ съ двама четника, а другитѣ съ Тасета отидоха въ Малесия. Тогава суредихъ на деньтъ св. Илия единъ шпионинъ отъ с. Върбяни. Имаше въ селото Върбяни аскеръ. Презъ пролѣтьта дебранитѣ арнаути обраха селата Лактинье, Върбяни. Селянитѣ искаха аскеръ, ала не да седи въ селото имъ, ами по пѫтищата и гората, а шпионинътъ станалъ причина, аскерътъ да остане въ селото. Ние се оттеглихме къмъ Хърбино. Турцитѣ пакъ затваряха, изтезаваха. Въ с. Хърбино наказахме една жена Божана (45 год.), развратна съ турци и шпионка. И попреди, въ с. Брѣжани, бѣхме наказали двама шпиони; въ селото Слатина — тритѣ жени, що ни предадоха — майка и две дъщери (едната мома Менка, едната женета, Арсана, женета съ учитель). Знаеха ги всички, оплакваше се цѣлото село отъ тѣхъ. На 14 августъ се върнахме, Тасе съ мене, отъ Малесия и се срещнахме съ Деяна въ Мраморецъ. Въ това време дойде турска коми-

сия заради убититѣ шпионки. Събраха селянитѣ, биха ги, съветваха ги да се откажатъ отъ тия работи, уловиха едно момче Мицко Таневъ, зощото братъ му бѣше влѣзълъ въ четата, биха го и го представиха за убиецъ на женитѣ. Като го били, текла му презъ носа кръвь, та съ тая кръвь намазали брадвата му. Това момче още лежи въ затвора въ Битоля, може да е пратенъ въ заточение. Наскоро се раздѣлихме пакъ, азъ отидохъ съ Тасета въ Малесия, Никола въ крайезерския районъ, Деянъ въ Дебърца.

Отъ тогава вече се почна набавянето на оржжие. Почнахме по систаматически да събираме пари, за да се купува оржжие. Всѣки по своя районъ главно се стараеше да си набави оржжие. Карахме селянитѣ и сами, гдето могатъ, да си набавятъ оржжие, а за други пращахме пари въ градското началство да купува пушки. Имаше каналъ за пушки откжде Пòградецъ за Охридъ, другъ каналъ пъкъ имахме презъ Кичевско отъ Тетово, отъ гдето ни доставяха мартинки (не царски, а „япма“, правени въ Тетово). Тасе имаше каналъ и откжде Дебъръ за разни пушки — Грà, япма-мартинки и др. дори и руски кримки. Тасе въоржжаваше съ тия пушки Малесията. Чрезъ арнаути се купуваха пушкитѣ. Въ Пòградецъ отъ турци ги купуваха наши хора работници, чунари (каикчии) та по езерото ги носѣха и ги сваляха въ селото Койнско — все Грà пушки. Пушката Грà ние я давахме на селянитѣ за 324 гроша (вързъ 108 гроша лирата) съ по 50 патрона, а се купуваше $2^1/_2$, $2^3/_4$ до 3 лири едната. Тетовскитѣ се купуваха съ 2 напалона, 2 лири до $2^1/_2$, кога съ патрони, кога безъ патрони. Мартинскитѣ патрони ги вземахме 16—17 гроша тестето (едно тесте 10 патрона). Гръцкитѣ патрони се купуваха тестето по 12 гроша.

III.

Сждебни наказания по селата. — Наказване шпиони. — Аферата въ село Бѣлица; въоржжено сблъскване съ турска войска. — Предадени пушки. — Петь чети обграждатъ Бѣлица и наказватъ съ смъртъ петима предатели. — Пристигането на Тома Давидовъ съ своята ревизионна чета въ Охридско; и Давидовъ агитира по селата. — Деянъ заграденъ отъ турци се сражава. Четитѣ заедно съ Давидовъ се притичатъ на помощь. — По пжтя Давидовъ случайно пада убитъ. — Деянъ, подкрепенъ отъ дошлитѣ на помощь отъ вси страни селски чети отблъсва турцитѣ.

Въ това време разглеждахме и разправии помежду селянитѣ. Наказваха се нѣкои съ парични глоби — за въ селската каса, а нѣкои съ бой, когато не се съгласяваха. Ще го викнемъ, ще го осждимъ, ще му кажемъ, колко пржчки щему се ударятъ. Ничкумъ ще легне. Ще го бие нѣкой отъ четницитѣ. Повече за кражба се бие. Спасе Цвѣтановъ, макаръ и добъръ работникъ, бѣше насилствено грабналъ една мома отъ с. Слатина и бѣше я държалъ единъ день, бѣше я безчестилъ. Братъ ѝ дойде въ Турия, гдето бѣхъ, взехъ отъ четата, която броеше 18 души, седемъ души и дойдохъ да разгледамъ тая работа. Спасе бѣше избѣгалъ съ все момата Менка Тасева по кошаритѣ. Щомъ му пратихъ хаберъ, самъ се яви. Призна си всичко, — направилъ го. Момата никакъ не го искаше, макаръ и обезчестена. И тогава описахме тоя случай на началството и съобщихме, че той споредъ насъ заслужава смъртъ, но описахме и неговитѣ заслуги. Отъ Охридъ началницитѣ Андонъ Кецкаровъ, Наумъ Чакъровъ, Наумче Златаровъ и Наумче Цвѣтиновъ, всички учители, отговориха, че заслужава помилване, а да се накаже само съ глоба и бой.

Деянъ го осжди на три лири глоба и 28 пржчки бой. Съ това се свърши. Така се мина въ приготовления, въоржжаване, събиране членски вносове. Облигации

още нѣмаше по селата. Премахнаме единъ шпионинъ презъ есеньта отъ нашето село, — селянинъ Велянъ Васильовъ. Синъ му самичъкъ съобщи, че той предава на турцитѣ, — синъ му бѣше добъръ работникъ — и ни каза само, че той не може да посегне върху него, но ние да правимъ, каквото знаемъ.

Деянъ: Тая работа я свърши едно младо момче отъ нашето село по име Бимбилъ Алексовъ. Той бѣше 20 год.; много искаше да влѣзе въ четата ми, и азъ му казахъ, щомъ искашъ, изпълни присѫдата надъ този човѣкъ. Рече ми, че нѣма орѫжие и поиска ми моя револверъ. Азъ му го дадохъ, и той го начекалъ вънъ отъ селото, когато пѫтувалъ за Струга. Сетне се върна пакъ въ селото, стоя дълго време още въ селото — до февруарий. Сетне повторно се яви още единъ шпионинъ въ сѫщото село Лактинье и пакъ на сѫщия Алексовъ и на едно друго момче, Симеонъ Спировъ (18 годишно) се възложи наказанието на шпионина Арсения Фидановъ, селянинъ. Бѣше укралъ 6 кози на единъ нашъ работникъ отъ селото и ги закаралъ въ турското село Песоченъ и ги продалъ тамо пощо защо. Следъ нѣкопко дена го осѣтили, че той е открадналъ козитѣ. Сайбията дойде да ни обади, за да го сѫдимъ. Крадецътъ, като осѣтилъ че ще го сѫдимъ, отишелъ въ с. Издеглавье и съобщилъ на мюдюрина, че четата довечера ще дойде въ селото Лактинье, и аскеръ веднага дофтаса. Ние още не бѣхме дошли въ селото. Той всичко изказалъ на аскера, че ние сме били преди 2—3 дена въ селото, въ коя кѫща сме били, кѫде сме отишли, именно въ с. Годивье, Сливово и пр. Обискираха и тия села. Селянитѣ само: „не знаемъ“, и съ това се отърваха. Затова се реши да се убие — затрие този човѣкъ. Онова момче го уби съ пушка-Гра.

Презъ това време всичкитѣ български села бѣха посѣтени. Само въ Издеглавье заради аскера — баши-

бозука не влѣзе четата, но работници и въ това село (чифликъ) имаше. Презъ зимата младежитѣ вечерно време, било въ нѣкоя голѣма кжща или въ черква, въ училище, се обучаваха въ стрелба, — само въ прицелка: лежешкомъ, отъ колѣне, стоешкомъ, какъ да си подхвърли пушката и пр. Учехъ ги азъ и презъ пролѣтьта, денемъ въ гората и съ куршумъ — на нишанъ. Презъ есеньта бѣхме повикани отъ Пиперката въ Кичевско. Именно въ селото Бѣлица (Кичевско). Единъ шпионинъ бѣше предалъ на мюлязимина поименно всѣкого отъ селото, кой дори каква пушка и колко патрони има. Аскеръть съ списъкъ на ржка дохажда въ селото и — бой, изтезания, да предадатъ оржжието. Това бѣше около 15 септември. Отъ многото изтезания нѣкои селяни бѣха почнали да си предаватъ оржжието. Пиперката бѣше намислилъ да му помогнемъ, да отнемемъ оржжието отъ турцитѣ негдѣ по пжтя, когато тръгнатъ да си идатъ. Тогава около 18 пушки бѣха прибрали въ Бѣлица. Ние бѣхме застанали на засада на едно мѣсто, да ги чакаме, но пакъ по предателство тѣ тръгватъ по другъ пжть и съ цель да ни ударятъ въ гърбъ. И тѣ ни удариха, стана малко сблъскване. Отъ турцитѣ падна едно заптие и единъ полицъ (приставъ) се рани. Отъ нашитѣ никой не пострада. Ама турцитѣ си отнесоха ония пушки. Ние се оттеглихме съ Пиперката въ Дебърца, 2—3 дена заедно се маяхме по селата. Неговата чета бѣше отъ 12 души; моята 11 души. Пиперката пакъ се върна назадъ въ Кичевско. Бѣше писалъ въ Битоля да иска наказанието на нѣколко селяни, предатели въ Бѣлица. И отъ тамъ му бѣше дошло известие, да се накажатъ съ смърть петь души отъ Бѣлица. Пиперката повика и дветѣ чети отъ Охридско, — четата на попъ Христо отъ Велгощи[1]) четата на

---

[1]) Попъ Христо минавалъ подъ псевдонимъ Страхилъ, Деянъ — Карпата, Смиле — Аземъ.

Гюрчинъ, крушовския войвода, четата на Петъръ Ацевъ отъ Прилепско — петь чети обиколихме селото и влѣзнахме само 5—6 души четници, азъ, Пиперката, Петъръ Ацевъ и Гюрчинъ. Събрахме всичкитѣ селяни въ една голѣма кѫща, петима души селяни и четири селянки наказахме съ бой, а четирма мѫже ги вързахме, за да ги накажемъ съ смърть. Опредѣлиха ме мене съ 5 души четници Закарахме ги въ срѣдъ село, гдето ги накарахме да застанатъ прави и ги ударихме въ гърбъ, — застрелихме ги. Пакъ се върнахме въ кѫщата и имъ рекохме сутриньта да пратятъ въ Кичево на каймакамина, че дойдоха комититѣ и ги застреляха тия хора, — да кажатъ, че сѫ били до 500 души комити, — да кажатъ и имената на войводитѣ. Всичко това бѣха известили, следъ което дошли 30 души аскеръ. Четитѣ се разотидохме пакъ по своитѣ райони. Отъ с. Бѣлица имаше много хора, които предателствуваха.

На 1. мартъ 1903 г. дойде капитанъ Тома Давидовъ. Той дойде отъ Кичевско, отъ Бѣлица, въ с. Мраморецъ. Тасе и азъ го посрещнахме горе въ планината. Той водѣше съ себе си 18 души. Облѣченъ бѣше въ униформа. Въ четата му имаше момчета отъ Демирхисарско, отъ Битоля, отъ Костурско. Неговата чета я наричахме ревизионна чета. Тя послужи за насърдчение на селянитѣ. Събрахме по-главнитѣ работници и селяни отъ селата Слатина, Хърбино, Мраморецъ, Сливово и Турия та предъ всички Давидовъ държа речь. Агитацията бѣше: скоро да се въоржжаваме, защо въстанието скоро ще става — (намъ ни казваше интимно като за май месецъ), та затова съветваше селянитѣ да си приготвятъ храна, — да купуватъ, и да си направятъ складове по горитѣ, особено брашно да приготвятъ. Проповѣдваше масово въстание. Преди да пристигне Давидовъ бѣха ни известили отъ Охридъ, че скоро ще

има въстание, та да ги подготовляваме затова селянитѣ. Отъ тамъ заминахме съ Давидовъ за селото Лактинье. Давидовъ бѣше бодъръ. Селянитѣ, като го видѣха, напълно се увѣриха, че работата е сериозна. Агитацията бѣше, че въстанието може 2—3 месеца да продължи, но най-сетне помощь ще дойде. Давидовъ казваше, че сами ще се боримъ, сами на себе си да се надѣваме, а може би и помощь ще имаме.

Въ Лактинье сѫщо така се събрали селяни и отъ Годивье и Върбяни — и сѫщо стана. Отъ тамъ тръгнахме за Малесия съ Тасета заедно. Азъ си останахъ въ Дебърца, а Смиле съ Тасета тръгнаха съ Давидова.

Смиле: Минахме планината Караорманъ, дойдохме въ селото Сбѫжди, повикахе селянитѣ отъ Ташмурунища, Присовани, Длъбочица. Повтори се сѫщата проповѣдь. Посрещнаха ни въ Караорманъ 30—40 души съ пушки. Селянитѣ пѫтувайки изгърмѣха по планината Караорманъ до 100 пушки на прицелка.

Отъ Сбѫжди дойдохме въ Ѫржани; тука повикахме селяни отъ Селци, Буринецъ, Луково (Дебърско). Тука дойде и Цвѣтковъ съ четата си отъ Дримколъ. Тамъ имаше раздоръ въ четата на Цвѣткова. Давидовъ изследва причинитѣ на раздора и постави за войвода Марко Павлевъ (отъ Безево, Дебърско). Следъ това на другия день прекарахме въ гората надъ с. Присовяни единъ день и сетне дойдохме въ Червена вода. Тукъ повикахме селянитѣ отъ Ботунъ. Презъ нощьта заминахме въ Куратица. Тамъ се срещнахме съ езерския войвода Никола Митревъ (отъ с. Олшани, Охридско). На 17 януарий езерската чета подъ водителството на попъ Христа бѣше по предателство заобиколена въ селото Койнско. Щомъ осѣтилъ войводата, че сѫ заобиколени, излѣзълъ вънъ отъ селото и тамъ се ударилъ съ турцитѣ. Сражението продължавало 3—4

часа и въ това сражение паднаха попъ Христо (псевдонимъ Страхилъ) и двама четници, и единъ раненъ, а турци — до 30 души.

Никола Митревъ бѣше наследилъ четата по Христа. Бѣше въ сѫбота, 15 мартъ, и се получи известие кѫде обѣдъ, че Деянъ е заграденъ въ Хърбино, да идемъ на помощь. Ние се посъветвахме 1—2 часа, какво да правимъ. Дойде второ известие, че Деянъ се сражава, и ние потеглихме съ четири чети — Тасе, Давидовъ, Марко и Митревъ. На 2 ч. сл. обѣдъ потеглихме право за Хърбино — пѫтемь отъ Куратица направо презъ селото Лешани, на Бучища (мѣстность) та на с. Сошани. — Щомъ пристигнахме подъ с. Оздоляни, нашиятъ патрулъ бѣ видѣлъ 6—7 души башибозукъ турци и изгърмѣ върху тѣхъ. Ние си помислихме, да не би аскеръ̀тъ да се върща отъ сражението съ Деяна, та се пръснахме на широко въ верига. А Давидовъ съ нѣколко момчета взе дѣсната страна кѫде черквата, за да залови гробищата, за да не би турцитѣ да заседнатъ тамъ. Отъ турцитѣ бѣше единъ изпреварилъ Давидова и бѣше залегналъ задъ каменето въ гробищата. Когато Давидовъ ходейки къмъ него наближилъ на 15 крачки, турчинътъ гръмва и право въ устата; Давидовъ падна и другитѣ момчета убиватъ турчина и още двама други, едного раниха, а двама избѣгаха. Турцитѣ се указаха башибозукъ. Този, що уби Давидова, се казваше Даутъ ага, кехая („кѭа“) въ селото Сошани. Тия, бѣгайки отъ сражението съ Деяна, седнали на почивка та случайно се срѣщатъ съ насъ. Щомъ падна Давидовъ, дигнахме го и разбрахме, че сражението съ Деяна се прекратило. Занесохме тѣлото на Давидова надъ селото Оздоляни; носѣхме го 8 души на пушкитѣ, минахме покрай кулата, въ която се случили трима башибозуци, тъй сѫщо избѣгали отъ сражението съ Деяна. Тѣзи не гръмнаха на насъ, ами ни

оставиха да минемъ посрѣдъ село, — 80 души бѣхме. А женитѣ и децата и всички отъ селото, като чули попреди гърмежитѣ, бѣха избѣгали въ гората.

Деянъ: като се раздѣлихме съ Давидова, азъ ходихъ въ Върбяни и тукъ заповѣдахъ първомъ съгласно съ провъзгласенитѣ реформи отъ турското правителство, да кажатъ на поляка си турчинъ да се махне. Махнаха го и ние си останахме свободни въ селото, гдето три дена денемъ ги обучавахме на прицелка. Сжщо и въ Годивье. Следъ това дойдохъ въ Хърбино. Влизайки въ селото, турчинътъ полякъ (и тукъ бѣше останалъ турчинъ полякъ) бѣше ни забележилъ. Ние си преседохме единъ день, безъ да подозираме нѣщо. Селянитѣ и тукъ по наше искане предложиха на поляка да се махне. Този право въ Издеглавье, гдето имаше до 80 д. т. аскеръ, и изказва на мюдюрина и юзбашията, че четата е въ Хърбино. Въ Издеглавье имаше и до 20 души заптиета. Мюдюринътъ съобщилъ въ близкото село Пѣсоченъ и редомъ по чифлицитѣ, гдето има и турци (Издеглавье, Слатински чифликъ, Оздоляни, Сошани, — все чифлици сж) та се събрали до 100 души башибозукъ и 100 д. аскеръ и заптиета и презъ нощьта заобикалятъ цѣлото село Хърбино. Ние осѣтихме около два часа следъ полунощь; селска стража наоколо имаше, която ни съобщи. Току що си бѣхме легнали. Моята чета тогава имаше 14 души, — на три квартири. Съ мене бѣха 6 души и по 4 души на други две мѣста. Азъ имъ известихъ, четирима дойдоха и ги изпратихъ презъ полето къмъ западната страна, като имъ посочихъ едно мѣсто, гдето да се събератъ и да чекатъ. Доложиха ми, че другата група, като ѝ казали, че турцитѣ заобиколили селото, излѣзла къмъ северъ като се промъкнала покрай турскитѣ позиции. Азъ останахъ сега съ 6 души въ селото. Решихъ да потегля къмъ северозападната страна.

Излизайки отъ селото на вънка, дойдохъ на края на селото до една нива. Между туй първитѣ четирима души съ двамата селяни попадатъ на една турска позиция — и върху насъ отъ близу се откри огънь та раниха едного отъ моитѣ, Гюрчинъ Веляновъ отъ с. Слатина. Той се върналъ назадъ и сполучилъ презъ селото да излѣзе на друга страна. Азъ се дръпнахъ на едно мѣсто и се събрахме съ другитѣ. А турцитѣ всѣ гърмятъ въ селото; на какво гърмятъ, богъ знае. Бѣше се изгубилъ още единъ нашъ четникъ. Ние ги мислѣхме убити и решихме да отмъстимъ на турцитѣ. Взехме една позиция — разпредѣлихме се по на 300 крачки растояние. Така като се разпоредихме, дочекахме зората. Турцитѣ изкочиха отъ пусиитѣ да влѣзатъ въ селото, да го обескиратъ. Следъ единъ залпъ отъ 4 пушки дадохме още 7—8 залпа та бѣха паднали до 5—6 души турци убити и 5—6 ранени. Отсреща аскеръть ни забележи и почна съ манлихери да ни яде. Взехме да отстѫпяме. Въ това време, за чудо, отъ друга страна дошли селяни отъ с. Лактинье, 20 души, та и тѣ нападнаха. Узна се, че дошли и отъ с. Годивье около 16 души тоже на помощь, — и отъ Върбяни до 23 души, отъ Сливово дойдоха 15 души, следъ нихъ дойдоха отъ Мраморецъ 30 души на помощь, следъ нихъ дойдоха отъ Турия нѣщо 10-тина души. Сега тия всичкитѣ идатъ откъмъ западната страна и северната. А откѫде изтокъ отъ Слатина пристигатъ до 50 души въ гърбъ на турцитѣ. Бѣше ги дигналъ онзи раненията мой четникъ, който бѣше успѣлъ да се промъкне въ Слатина. Турцитѣ сами се намѣриха заобиколени. Тѣ бѣха захванали хубави позиции въ селето, ние по кѫщитѣ, та престрелката само отъ далечъ ставаше. Зададе се една турска помощь отъ 200 души башибозукъ, 45 души аскеръ отъ с. Велме. Тия донесоха три товара патрони за маузеритѣ имъ. Като дойде

тѣхната помощь, нападнаха на слатинцитѣ. Азъ се спуснахъ на помощь на слатинци съ около 30 души селяни. Тъкмо когато ги гонѣха турцитѣ, безъ да ме забележатъ, ударихъ ги съ нѣколко залпа и тѣ се пръснаха на далечъ. Тогава ние взехме полека да отстжпваме. Въ това време Наке, кичевскиятъ войвода, дошелъ на помощь. По него сѣ повлѣкли отъ селата, презъ които миналъ, и жени и мжже. Той бѣше стигналъ съ 60 души, отъ които четници само 18 души, а другитѣ селяни отъ неговитѣ села (Кичевско).

И той бѣ влѣзълъ въ сражение. У Наке имаше до 9 манлихери. Турцитѣ, като осѣтиха манлихеритѣ на разстояние на 2000 крачки, поколебаха се, и ние ги озорихме отъ една добра позиция, а после вече съ ура ги подгонихме дори до Издеглавье, до мюдюрницата. Тогава нѣколко башибозука отъ избѣгалитѣ случайно се срѣщатъ съ Давидова и за нещастие единъ отъ тѣхъ го убива. Сражението стана на 15 мартъ. Върнахме се сетне въ Хърбино, гдето ни бѣха приготвили вечеря. Вечерьта на другия день разпуснахме селянитѣ, изпратихъ Наке въ Кичевско. Отъ турцитѣ бѣха паднали до 40 души (17 д. башибозукъ и 23 д. аскеръ). Отъ нашитѣ двама четници и единъ селянинъ леко ранени. На другия день, когато искахме да обискирахме мѣстото на сражението, чуха се гърмежи, и ние отстжпихме. Следъ три дена дойде аскеръ до 1200 души съ единъ полковникъ въ мюдюрницата. Той поиска по три човѣка отъ всѣко село. Дойдоха да ми кажатъ. Намѣрихъ, че не може да се постжпи инакъ. Написахъ по едно писмо на селата, да пратятъ по трима души. Полковникътъ ги мъмрилъ: „Какво мислите вие, че ще превземете царщината ли? Царьтъ има войска много“ и пр. Селянитѣ — нищо не знаятъ. Ужъ ще ги прости всички, а въ сжщность иска по 10 души отъ всѣко село. Азъ имъ препоржчахъ

поименно все стари хора. И така отишли все стари. Полковникътъ ги съветвалъ, — опрощава имъ всичко, ама мирно да седятъ. Въ това време по-младитѣ съ пушки въ ржка стоятъ въ гората. Полковникътъ обещалъ, че поляцитѣ вече ще бждатъ християни, че нѣма никой да закача българитѣ. Селянитѣ се поосвободили малко, но на 22 мартъ ето че турцитѣ заобикалятъ 17 села, Горна и Долна Дебърца цѣлата. И тогава, като съмнало, излизатъ опредѣленитѣ отъ организацията видни селяни предъ турцитѣ. Тѣзи поискали да видятъ всички, забиратъ тогава 134 души, а следъ нѣколко дена още 30, та всичко 164 души. Заради това сражение ги затвориха. Тѣ бѣха затворени въ Битоля презъ цѣлото време на въстанието, и сега се намиратъ въ Диярбекиръ. Мнозина по пжтя за тамъ сж измрѣли. На Смилета двама по-малки братя и баща му между тѣхъ.

Сетне следъ това прекарахме пролѣтьта. Понеже между затворенитѣ бѣха мнозина ржководители, куриери и др., затова минахме пакъ по селата и преуредихме ржководнитѣ тѣла и пр. Всичко се изглади — горе-доле.

IV.

Сарафовъ въ Охридско. — Среща на районнитѣ войводи съ Горското началство въ надвечерието на въстанието. — Турцитѣ изровили трупа на Давидова, носили го къмъ Охридъ и пакъ го върнали и заровили. — Последни разпореждания за въстанието. — Реформи по селата противъ разсипничеството.

На 23 априлъ 1903 г. стана конгресътъ въ Смилево. Азъ (Деянъ) бѣхъ тамъ съ своя секретарь Ташко Арсеновъ (отъ Охридъ), Тасе войвода съ Смилета, Узуновъ отъ Охридъ и Лука Групчевъ. До конгреса въ Смилево азъ имахъ въ 11 села въ Дебърца до 300 пушки (повече мартинки), въ Малесаята имаше 320 пушки. Въ

юний месецъ Смиле превзе моята чета, а азъ образувахъ нова чета отъ 15 души (съ 5—6 души отъ езерската чета, и прекарахъ времето до въстанието въ Ортаколъ въ Долна Дебърца и Стружско, по полето. Тогава събирахме и пари съ облигации и особено тогава дотъкмихме оржжието по тия села; тукъ бѣха се послабо въоржжили. До въстанието успѣхъ въ новия си районъ да дотъкмя до 270 пушки, разни, повече Грà. Тогава се опредѣлиха „селски войводи". Упражненията ставаха по-усилено.

Сарафовъ дойде на 15 май въ Охридско. Неговата чета бѣше до 30 души. Той ходѣше по селата. Войводитѣ селски се събираха въ Мраморецъ на упражнение. Упражняваше ги Димитъръ Дечевъ, който бѣше облѣченъ въ конвойски дрехи. Азъ се принудихъ да мина съ 8 души охридскитѣ и стружскитѣ села. Въ с. Мислешово преглеждахме оржжие, а въ туй време въ с. Лъжане имаше аскеръ. Нѣмаше кжде да ида, отидохъ въ с. Муроища. Когато излизахъ отъ селото, турцитѣ вече ни бѣха поставили на три мѣста засада. По цѣлото Требенище и по цѣлото Мешеище откриха ни огънь на 200 крачки, но високо стреляха та можахме да отстжпимъ. Заминахъ къмъ с. Злести и пакъ се върнахъ въ Мешеище, но когато и отъ тамъ да излѣземъ, аскеръ съ 400 души и 50 д. кавалерия ни нападна. Раниха единъ отъ селянитѣ. Това бѣше презъ месецъ юлий.

1 февруарий, 1904 г.

Жетвата се почва кжде насъ около 3—4 юлий, а и гдето е било пожънато тукъ-таме, останало недигнато. Затова предварително не се приготви нищо, защото нѣмаше запасъ храна, нашитѣ мѣста сж сиромашки, едвамъ се прехранватъ. Узуновъ съ Кецкаровъ, като „горски районни началници" (горско районно началство)

десетина дена преди въстанието се отдѣлиха съ особена чета — „началствена чета“, до 15—16 души, взети отъ старитѣ районни чети и отъ новопостжпили. Тая чета се движеше въ Долна Дебърца и Ортаколъ. Преди това Узуновъ ходи съ моята чета, съ мене заобиколи поредъ селата. Предъ въстанието излѣзоха мнозина отъ града. Разпрати се възвание (решение на конгреса), да излѣзатъ отъ града всички, които желаятъ да вематъ участие въ въстанието. То бѣ къмъ 15 юлий. Азъ получихъ отъ началството писмо на 13 юлий, въ което се поканватъ районнитѣ веднага да се явятъ при горското началство, за да се споразумѣятъ относително плана на въстанието. А пъкъ Узуновъ, който бѣше горски началникъ, получилъ писмо отъ щаба на въстанието (Сарафовъ и Дамянъ, които бѣха въ Демирхисарско) на 12 юлий. Щомъ получихъ писмо, побързахъ да се срещна съ Узунова. Смиле получилъ писмото на 14, въ което му се казва, че трѣбва веднага да потегли денемъ-нощемъ и да се намѣри въ Куратица (сборното мѣсто), което бѣше центъръ; то е гористо мѣсто. И Тасе и Никола Митревъ сжщо така получили известие. И така всички се сбрахме на 16 юлий въ Куратица въ гората, —въ „Давидова долина“, наречена въ честь на Давидовъ, защото той бѣше поседѣлъ тамъ два дена, когато дошелъ, и тамъ както се разказа, биде убитъ на 15 мартъ, на втория день на Великдень. Турцитѣ сетне намѣриха гроба му, който бѣше надъ селото Оздоляни въ гората, разровиха го и намѣриха трупа още неразложенъ, защото времето бѣше студено, мѣстото високо, а гробътъ билъ плитъкъ. Селянитѣ, които видѣли трупа, разказвали, че лицето му съвсемъ стояло, както си било. Трупътъ му занесли въ мюдюрницата въ Издеглавье. Съобщили въ хукюмата въ Охридъ за това, а отговорили имъ отъ града, да го заровятъ пакъ тамъ, гдето сж

го изкопали. Между туй нечекайки отговоръ го карали на кола съ 60 души аскеръ къмъ града. Достигнали до село Подмолье, гдето ги срещналъ заптията, що носилъ отговора отъ Охридъ, и тогава се връщатъ назадъ съ трупа пакъ въ Оздоляне. Повикали селяни, да занесатъ трупа въ гората и да го заровятъ на сѫщото мѣсто. Селянитѣ се противили, но на сила ги накарали, и селянитѣ, придружени отъ аскеръ, го закарали въ гората. Трупътъ билъ здравъ, — селянитѣ го дигали; едната страна на лицето, на която лежалъ, била съвсемъ неразвалена, а горната страна само почернѣла малко. Трупътъ билъ малко замръзналъ.

Въ „Давидова долина" решихме, кой какъ да нападне аскеритѣ, всѣкой въ своя районъ.

Смиле: Получихъ задача, да се дигнатъ вечерьта всички селяни, които иматъ оржжие, а и всички други мѫже, кой съ брадви, кой съ копачка, кой съ коси. Другитѣ ще си седятъ въ селото. Ще си опредѣлятъ районнитѣ въ всѣко село по една „комисия" отъ 4—5 души, за да се грижи за храна на четитѣ. Въ моя районъ имаше тогава аскеръ на мюдюрницата въ Издеглавье до 350—360 души. Планътъ бѣше да се нападне тоя аскеръ на 21 юлий сир. зараньта, около $2^1/_2$ часа следъ полунощь. Въ района ми нѣмаше телеграфни жици. Опредѣлено бѣше още, каквито турци се намѣрятъ по селата, — башибозукъ, бирници, заптии, спахии, да се избиятъ. И шпиони християни, известни като такива, тъй сѫщо да се избиятъ.

Въ района на Деяна имаше турски аскеръ въ с. Велмеи; то е „меркезъ" — има турски кули; въ две кули седѣше аскерътъ, всичко 50 души. Въ Сирулския ридъ (мѣстностьта надъ с. Сируля) имаше аскеръ до 220 души. Тоя аскеръ бѣше туренъ отъ пролѣтьта заради че-

титѣ, следъ Хърбинското сражение; и въ Велмей аскерътъ бѣше туренъ следъ това сражение.

Въ района на Тасе нѣмаше аскеръ, но затова пъкъ имаше турски села, отъ гдето излизаше башибозукъ.

Въ района на Никола Митревъ имаше въ Кривàрѣка до 20 души заптии и аскеръ на кулата.

Въ Дримколъ имаше чета подъ началството на Марко Павлевъ. Бѣше решено да не се дигатъ на 20. юлий въ тоя районъ, защото тамъ сѫ на граница съ арнаутлука, наоколо е пълно съ арнаутски села. Щомъ би се дигнали и биха ги удушили, а не магатъ лесно да пребѣгватъ, защото рѣката Дримъ ги дѣли; Дримъ е бързъ и каменистъ, тече въ тѣснини и не може всѣкѫде да се прегази, може само на долу кѫде Струга, въ полето, а на долу дори до Дебъръ не може да се прегази. Четитѣ минаватъ презъ моста при Длъбочица и Луково; Луковскиятъ мостъ е съ порта, а ключоветѣ сѫ у селянитѣ, и тѣ тайно отваряха на четата, когато иска да премине. Мостътъ го направили така съ порти турцитѣ, за да спиратъ арнаутскитѣ разбойници, които идатъ въ Охридско да грабятъ стока — овци, волове, говеда, и я прекарватъ презъ Дримъ. Опредѣлено бѣше, само да се изтеглятъ отъ Дримколъ въоръжените сили и да отидатъ въ Малесията при Тасета. Още и въ Дримколъ да скѫсатъ телеграфа, който иде отъ Охридъ за Дебъръ. До 20 юлий последваха силни приготовления.

На 19. вечерьта повикахме селския ржководитель — селскитѣ войводи, десетари. Каза имъ се всичко, поржча имъ се да прегледатъ на своитѣ хора оржжието, да си приготвятъ всичко, като цървули и др. и да си приготвятъ барутъ и евзи за препълняне на патронитѣ. Евзитѣ се купуваха за пушката Грà въ Битоля, Охридъ и пр. Лесно се пълнѣха патронитѣ, даже и съ ржка, нѣкои и съ машинки. Арнаутитѣ съ товари барутъ про-

даваха на въстаницитѣ. Продаваха „таински“ барутъ сир. европейски, купуванъ отъ войската, а продаваха и барутъ, правенъ въ Дебърско, слабъ. Нашитѣ го смѣсваха съ „таинския“. Заповѣда се, всѣки у торбата си да има по $^1/_2$ ока соль и да има общо всѣко село най-малко до 200 оки соль, а всѣка кѫща да си има най-малко до 10 оки соль. Турцитѣ бѣха забележили въ Струга, Охридъ и Кичево, че много соль се купува, че купуватъ цървули и др. Назѣдохме реквизиционни конье съ разписки, а не се сѣтихме да си набавимъ въ запасъ подкови и ортоми (вѫжета), самари, та сетне що зоръ видѣхме за това, особено заради подкови.

Деянъ: На 19 азъ се разпоредихъ първо, да се развали джадето отъ Струга за въ Охридъ и телеграфнитѣ жици да се скѫсатъ, и друго, да се нападне аскерътъ въ дветѣ мѣста въ района. Отъ моята чета, 15 души, оставихъ по единъ четникъ като помощникъ на селския войвода въ всѣко село, а пъкъ нѣколко души, по-образовани, що имахъ въ четата, — бивши учители Гурко Садуловъ (отъ Охридъ), Петре Главинчевъ съ още двама по-стари пратихъ въ стружкитѣ села въ полето, да прочетатъ на селянитѣ възванието и устава на въстанието и да въздигнатъ селата и тамъ още презъ нощьта да извършатъ първата задача, — развалата на шосето и на телеграфа. Тия извършиха всичко; казали на селянитѣ, че тая вечерь ще въставатъ. Устно съобщили на 4—5 близки села, па и писмено чрезъ куриери. Селянитѣ бѣха послушни.

Трѣбва да кажа, че по-рано и въ Охридско Организацията прокара голѣми реформи по селата противъ разсипничество: премахнаха се скѫпитѣ везове въ облѣклото, скѫпитѣ свадби, накити-пари, — всичко се прѣмахна; селскитѣ „служби“ тъй сѫщо, безъ всѣки луксъ: по-напредъ, когато едно село служи, напр.

на св. Атанасий, ще дойдатъ отъ петь села на гости, по два дена ще има гощавки. И това премахнахме, спрѣхме, остана само да се служи въ черква и дома съ приятели да се почерпятъ съ кафе и ракия, безъ гостби. Тия работи сж проповѣдвани още въ началото на организувнето. Поповетѣ бѣха отначало противъ, не бѣха разбрали още нашата цель, а тѣ обичатъ да си поседнатъ на трапеза.

V.

Първитѣ действия на 20. юлий следъ провъзгласяване въстанието. — Сражение съ турцитѣ отъ Сирулския ридъ. — Въстаницитѣ нападатъ мюдюрницата пря с. Слатина. — Българското население отъ Малесията се прибира въ Дебърца. — Нови сблъсквания съ турцитѣ, които почватъ да горятъ селата. — Сарафовъ отъ Демирхисарско достига на помощь. — Сражението при село Велмеи.

На 20. юлий развалиха джадето на нѣколко мѣста, — прокопаха го съ хендекъ та дори и вода отъ езерото на нѣкои мѣста пуснаха по окопитѣ, та да не може да се мине съ кола. Телеграфнитѣ жици изкжсаха, дърветата изсѣкоха, на 3—4 парчета всѣко дърво. Като извършиха тия работи, бѣха попаднали въ турска засада при село Требенище преди да влѣзатъ въ гората. Тука паднаха 4 души отъ селскитѣ четници отъ с. Муро̀ища заедно съ селския войвода отъ сжщото село по име Христо. Отстжпили четитѣ къмъ с. Мешѐища, за да влѣзатъ въ Мешеишката гора. Влизайки въ тая гора вжтре попаднали на друга турска засада, устроена отъ башибозукъ отъ близкитѣ арнаутски села. Тукъ падналъ на мѣсто учительтъ Гурко Садуловъ. И отъ тукъ мнозина отъ четитѣ, като полски хора, ненавикнали на оржжие, и като изгубили водача си се отчаяли и се върнали въ селата си, а другитѣ влѣзли въ гората.

Азъ бѣхъ на 20 юлий въ с. Лешани презъ деня. Пратихъ четника Якима Найдевъ да подигне съселянитѣ си отъ с. Бѣлчища; Ионче Стояновъ — въ селото му Вѣлмеи; въ Брѣжани не пратихъ никого, защото тамъ щѣше да дойде единъ отъ началницитѣ, Андонъ Кецкаровъ, да подигне селото. Четитѣ отъ тия три села трѣбваше да се разпредѣлятъ на три засади, за да начекатъ велмейския аскеръ, когато ще тръгне на помощь, както се предполагаше, било къмъ Издеглавье било къмъ Сируля, гдето щѣше да се отвори сражение. Не бѣше мислимо да се напада аскерьтъ въ Велмеи заради кулитѣ, — 7 кули. Азъ самъ мислѣхъ да нападна въ Сируля. Между туй станало предателство отъ с. Велмеи, та около 200 души аскеръ отъ Издеглавье презъ нощьта се дигналъ и отишълъ въ засада, да чака брѣжанската чета съ Кецкаровъ, която трѣбваше да иде споредъ плана да вземе засада противъ велмейския аскеръ. Брѣжанската чета, безъ да знае за това, попада въ засадата близу до селото Велмей. Едно момче, Илия Миленковъ, отъ Брѣжани, пръвъ работникъ въ селото, вървѣлъ напредъ и пръвъ пада убитъ отъ огъня на засадата, а другитѣ следъ единъ часъ престрелка отстжпили назадъ. Бѣлчишката чета бѣше си заела опредѣланата засада на пжтя между Велмеи и Издеглавье и чакала. Аскерътъ въ Велмей си седѣлъ въ кулитѣ. На зараньта аскерътъ, що уби Миленкова, влиза въ Велмеи и заедно съ аскера отъ кулитѣ — до 250 души — се връща за Издеглавье. Върщайки се попада на нашата засада, бѣлчишката чета, която отворила огънь на 200—300 крачки. Четата състояла отъ 20 пушки здрави (Гра и мартинки) и 20 кременачки. И турцитѣ вематъ позиция и поискали най-сетне да обиколятъ четата. Тази отстжпвала, като загубила 1 убитъ и 6 души ранени. Отъ турцитѣ 5 убити и 3 ранени. Отъ нашитѣ убитиятъ

бѣше Андонъ отъ Бѣлчище. Четата отстжпва, а турцитѣ се връщатъ въ Велмеи и се настаняватъ въ 7-тѣ кули. Три дена стоя аскерътъ затворенъ въ кулитѣ.

Въ това време взехъ мѣрки, за да нападна Сирулския аскеръ. На 20 изпратихъ отъ с. Лешани двама четника въ с. Злести, за да подигнатъ селянитѣ, та тая чета и лешанската съ мене ще идатъ на Сирулски ридъ презъ нощьта. И отъ с. Куратица и Сируля до 30 души щѣха да вематъ участие въ това нападение. Бѣше опредѣлена и мешѐишката чета отъ 40 души съ здраво оржжие да се присъедини къмъ насъ. Тя щѣше да нападне на Сирулски ридъ откжде западъ; щомъ дойде до чадъритѣ, трѣбваше да се потайва, докато азъ отворя огънь откжде северъ, а куратичката чета сжщо откжде истокъ да доближи до чадъритѣ и да се потайва. Сжщевременно, когато азъ доближавахъ, случва се, че единъ турски часовой отъ едно високо мѣсто забелязва куратичката чета, къмъ която се бѣ присъединила и една часть отъ 20 души отъ началническата чета, водена отъ Цвѣтко Недѣлковъ (отъ село Слатина), и отваря огънь съ нея преди азъ да отворя огънь. Куратичката чета вмѣсто да настжпи и да заеме това мѣсто, гдето е билъ часовиятъ, отстжпва на дѣсно, а ние бѣхме лежешкомъ наближили, и щомъ се чуха гърмежитѣ, нападнахме чадъритѣ. Аскерътъ, събуденъ отъ гърмежитѣ при с. Велмеи, билъ на щрекъ, и се оттеглилъ, натрупалъ се въ развалинитѣ на една стара турска кжща, а чадъритѣ — празни. Ние нападнахме, бѣхме на чисто мѣсто, а тѣ взели позиции. И другитѣ чети отвориха огънь отъ четиритѣ страни. Турцитѣ се уплашиха; мешеишката чета недойде на помощь, а престрелката се почна. Турцитѣ една часть избѣгаха, а други останаха въ пусията. Тѣхнитѣ командири съ бой, съ камшикъ ги върнаха въ позициитѣ та се продължи престрелката отъ

2 часа следъ полунощь до 1 ч. сл. обѣдъ. Азъ похарчихъ 70 куршума, четницитѣ кой 50—30, кой 20, нѣкому се случило и само 5 куршума, напр. седѣлъ или легналъ. Отъ нашитѣ убитъ бѣ само 1, който бѣше до мене отъ лѣвата ми страна (род. отъ Злести), и още двама се раниха (пакъ отъ с. Злести). Отъ турцитѣ паднаха 28 души убити и ранени. Кжде 1 часа видѣхме, че патронитѣ ще се намалятъ и че аскеръ дойде на помощь откжде Мешѐища. Отъ нашата чета отъ Мешѐища дойдоха само 20 души та взеха и тѣ малко участие. Почнахме да отстжпяме. Раниха още единъ четникъ, Доне Наумовъ, отъ Велмеа (въ малкия пръстъ на ногата). Отстжпихме всичкитѣ въ гората. Турцитѣ не смѣеха да ни преследватъ. Пръснати, както бѣхме, се сбрахме после при Лешани. Отъ моята чета, уратичката чета и началствената се сбраха при горското началство у куратичката гора въ Давидова долина. Тамъ ни бѣше щабътъ, тамъ се препълнуваха патронитѣ. Имаше 7 души, що пълнѣха патрони. Щомъ деньта изпразнихме гилзитѣ, пратихме ги, и тѣ ни изпроводиха пълни патрони. Тамъ имаше трима папуджии, що работѣха цървули; имаше трима и четници, които седѣха тамо като часови. Тамъ ни бѣше складътъ съ барутъ и всичко: оризъ, соль, шекеръ, сапунъ, орехи, патронташи и пр. — въ една голѣма дупка-пещера, съ малъкъ входъ, колкото единъ човѣкъ да влѣзе.

Следъ това два дена останахме въ гората. И турцитѣ не нападаха презъ тия два дена. Въ сжщия день, когато се бихме, на 21 юлий, турцитѣ изгориха селото Сируля. Народътъ сжщия день избѣга въ гората.

Смиле: На 20 юлий деньта бѣхме въ Мраморечко, въ мѣстностьта Вълчй-каменъ. Отъ тукъ раздѣлихъ четата: попа Георгия попъ Ангеловъ го пратихъ съ трима четници въ Слатина да събере въоржжени сили, да

имъ чете възванието и да имъ съобщи плана на въстанието; да опредѣли двама старши съ по 10 души, да нападне кулата въ Сошани, гдето е чифликъ. Имаше тамъ кехая, двама сеймени, бирникъ — да изгори кулата и да избие турцитѣ.

Двама старши изпратихъ пакъ съ 20 души да нападнатъ кулата въ с. Оздоляне, сѫщо така чифликъ. Една група отъ 10 души пратихъ да нападнатъ Слатинския чифликъ. Останалата часть отъ слатинската чета и мраморечката да нападнатъ кулитѣ въ Издеглавье, въ селото, гдето имаше башибозукъ. Тамъ въ кулитѣ бѣха пазителитѣ на чифлицитѣ на Шакиръ-бегъ, на който принадлежеше и Слатинскиятъ чифликъ. Заржчахъ имъ да не гърмятъ, докато не отворимъ сражение съ аскера, който е вънъ отъ селото на мюдюрницата (има здание, имаше и чадъри).

Коста Ивановъ (отъ Хърбино) и секретаря на моята чета, Ташко Арсовъ (отъ Охридъ) изпратихъ въ Сливово да събератъ четитѣ отъ с. Турия, Хърбино и Сливово, за да имъ съобщатъ плана на въстанието, и отъ тамъ съ тия чети да заминатъ въ мѣстностьта Гойдаровецъ (Говедаровецъ) — въ Хърбинския синоръ, за да се срещнатъ съ мене.

Азъ вечерьта самъ заминахъ въ Годивье. Тамъ дойде и върбянската чета, и заедно съ годивската чета изслушаха възванието и всичко. Тогава още сѫщата вечерь на 9 ч. потеглихме за Лактинье, гдето сѫщото направихме. И така съ три чети (отъ Върбяне, Годивье и Лактинье—годивската чета сж 40 д., върбянската—65 д. и лактинската 37 д. дойдохме въ Говедаровецъ, гдето се срещнахме съ Коста Ивановъ съ тритѣ чети— хърбинската 25 д., турянската 35 и сливовската около 30 д. Отъ тукъ скроихме плана така: годивската и лактинската чета да вематъ мѣстностьта Васкоречище между Пѣсоченъ

и мюдюрницата, да пазатъ откъмъ Пѣсоченъ (то е турско село); върбянската чета да вземе западната страна на мюдюрницата, северната страна да захванатъ хърбинската, турянската и сливовската чета. Азъ пъкъ съ районната чета и съ 15 души отъ върбянската щѣхъ да влѣза по-навжтре къмъ мюдюрницата. Така се и извърши. Азъ наближихъ отъ западната страна съ 30 души, а сжщо и откъмъ северна страна, — то бѣше около $2^1/_2$ часа следъ полунощь. Първо азъ отворихъ огънь право на чадъритѣ и Коста — сжщо; ударихме нѣколко залпове, по 2—3 залпа, и ни се отговори отъ казармата; въ чадъритѣ нѣмаше никой. Аскеръть, до 200 д., бѣше отишелъ кжде Велмеи та останали само 150 д. аскеръ. Заобиколихме казармата, остана обсаденъ аскеръть до 22-ри юлий вечерьта.

Въ Сошани нашитѣ изгориха кулитѣ, убиха единъ заптия, а бирника смъртно раниха и други турци. Въ Оздоляни бѣха изгорили кулата, убили двама турци, а отъ четницитѣ единъ падна. Въ Слатинския чифликъ кулата бѣше здрава та нищо не можа да се сполучи; сжщо и въ Издеглавье: кулитѣ здрави, та нищо не се направи.

Видѣхме, че не можемъ да сторимъ нищо на аскера, защото на 22 около $4^1/_2$ следъ обѣдъ му дойде помощь отъ Охридъ, отъ Дебъръ и башибозукъ отъ селото — около 2000 души. Отъ ближното село Песоченъ турцитѣ се дигнаха противъ насъ тепърва като видѣха дошлия на помощь аскеръ. Бѣха се пръснали въ верига, за да ни заобиколятъ. Тогава ние отстжпихме безъ жертви. Ние отстжпихме полека къмъ Дебърца. Дойдохме на Хърбинския ридъ — мраморската чета, хърбинската и турянската, а пъкъ другитѣ бѣха отишли въ Лактинската планина. Тогава турцитѣ изгориха християнскитѣ кжщи въ Оздоляне. Така потрая 4—5 дена. Тасе въ това време бѣше отредилъ присовянската чета

да вземе северната страна на с. Мислоежа, за да пази, да не би да дойдатъ на помощь отъ Мислоежда. Разпредѣлихъ четитѣ отъ с. Буренецъ, Локовъ и Селце на мѣстностьта Църнѝ-каменъ, а пъкъ Жржанската чета съ Дойчинъ Христовъ, братъ на Тасето, да захване мѣстото надъ Жржанското бачило, а самъ Тасе, застаналъ съ четата отъ с. Збъжди (збъшката чета) на пусиитѣ Бѣлà-вода, пратилъ единъ отъ четницитѣ въ Ташмурунища, Лъжани, Дърславица и Длъбочица да дигне четитѣ отъ тамъ и да ги доведе въ планината. Всичко туй се извършило: убили нѣкои турци отъ селата та се подигна потера и турцитѣ нападатъ четитѣ въ Църнѝ-каменъ (4 часово сражение). Тасевитѣ хора тоя день отблъснали башибозука и аскера. На втория день отъ Дебъръ дошли до 500—600 д. аскеръ и башибозукъ и повторно нападнаха четитѣ. Нападнали на Църнѝ-каменъ на позицията на Цвѣтанъ Христовъ, четникъ отъ Присовяни. И силно сражение траяло 3—4 часа, въ което паднали убити 5—6 четника и 5—6 ранени, отъ турцитѣ имало много убити. И Цвѣтанъ Христовъ е билъ раненъ на нѣколко мѣста въ дѣсната ржка. Като се видѣлъ заобиколенъ, опиталъ да се убие, но пушката му била строшена, а пръстътъ раненъ; впуска се презъ турскитѣ редове, като обърналъ пушка къмъ тѣхъ, и се спасилъ. Сега е тукъ (въ София).

Тасе тогава заповѣдалъ на всички тия села отъ Малесията да се дигнатъ, съ що могатъ и да преминатъ да дойдатъ въ Дебърца, въ Карà-орманъ (голѣмъ балканъ). И на 23. около обѣдъ всичкитѣ български жители отъ Малесията дойдоха презъ Кара-орманъ въ Дебърца. Разредихме ги по селата: Сливово, Мраморецъ, Турия, Годивье и пр.

Деянъ бѣ поставилъ една засада на пѫтя между Сирулския ридъ и Куратица, за да чека 40 души аскеръ,

който бѣше съ бирника дошелъ въ Куратица на 21 зараньта и по гърмежитѣ бѣше тръгналъ на помощь на турцитѣ отъ Сирулския ридъ. Четата въ засадата я водилъ Цвѣтко Стояновъ отъ Ябланица (Дебърско). До като Деянъ се билъ при Сирулския ридъ, Цвѣтко се сражавалъ съ тия турци, що идѣли на помощь, та паднали 3—4 души турци; отъ нашитѣ нѣмало никаква жертва.

Въ селото Лешани имаше двама бегове, Назифъ бегъ и другъ единъ, двама братя, които бидоха разсѣчени съ брадва отъ тѣхнитѣ слуги, българи работници на зараньта на 21, когато се провъзгласи въстанието. Беговетѣ чули гълчъ презъ нощьта, но не разбрали, а слугитѣ влѣзли съ брадвитѣ и ги съсѣкли.

Деянъ: На 23 дойде множество аскеръ въ Сирулския ридъ, до 4000 души отъ Охридъ, Елбасанъ и др. Една часть отъ аскера тръгна къмъ Куратица, а една часть къмъ насъ. Нѣмаше какво да се прави, по-бързахме да заемемъ позиция при една чука, завърза се половинъ часово сражение; аскерътъ отстжпи безъ жертви, и ние се оттеглихме къмъ Велмешко. И другата часть отъ аскера имала сражение съ куратишката селска чета до $1^1/_2$ часа и се върнала назадъ въ Сирулския ридъ.

На 24 турскиятъ аскеръ запали селото Лешани. Селянитѣ въ това време бѣха избѣгали още на 23 въ гората. Ние отъ тамъ на 24 тръгнахме за Брѣжани и тамъ петь дена мирно постояхме. Куратишката чета бѣше се била пакъ съ аскера, който идѣлъ да запали с. Куратица. Турцитѣ пакъ отстжпили. Все се мълвѣше, че ще дойдатъ да изгорятъ с. Брѣжани и Куратица.

Въ това време се жънеше по планинитѣ, гдето е могло. Тогава мелѣхме жито.

Отъ Велмеи бѣше се дигналъ аскерътъ и отишелъ въ Издѐглавье, а пъкъ азъ съ четата влѣзохъ на 26 и изгорихъ турскитѣ кули въ Велмеи, за да нѣма аскеръть свърталище. На 27 дойде аскеръ и изгори селото Велмеи. Имаше въ Велмеи до 10-тина турски беговски кѫщи, чифлишки, и самитѣ бегове си запалили своитѣ кѫщи като казвали, че нѣма да оставятъ кѫща на гяуритѣ. Тогава турцитѣ вѣрваха, че вече нѣма да бѫде турско въ тия мѣста.

Бѣхме писали за помощь въ Демирхисарско, и Сарафовъ на 29 юлий дойде съ 80 души въ с. Брѣжани. Вечерьта съ бѣличката чета застанахъ между Велмеи и Издеглавье на пѫтя на мѣстностьта Бучища, да дочакаме аскера, ако би да дойде. Бѣхме изпратили хора въ полето да събиратъ жито, да носятъ въ с. Брѣжани. Други вардѣха отъ другитѣ страни. И отъ Сарафовата чета половината вардѣха. А Сарафовъ бѣше въ селото. Преди това Узуновъ съ една часть отъ началствената чета замина за Горна Дебърца. Неговата чета носѣше и знамето (районно знаме). Всичкитѣ селски четници се заклеваха предъ знамето.

Въ туй време и турцитѣ се разпоредили, какъ да нападнатъ с. Брѣжани. Нѣщо 2000 д. аскеръ миналъ презъ с. Слатина та по билото на балкана да слѣзе къ Брѣжани. Случайно, излизайки аскеръть на балкана, попадналъ на четата на Узунова, която се хранѣла. Четницитѣ отвърнали съ огънь и отстѫпили. Аскеръть презъ нощьта тръгналъ къмъ Брѣжани и се приближилъ на $1^1/_2$ часъ, заелъ високитѣ мѣста и почивалъ, докато се съмне. Щомъ съмна, видѣ се аскеръть и се разбра, че иде за къмъ Брѣжани. И въ това време дойдоха около 40 души арнаути башибозукъ откъде Издеглавье право къмъ мене. Имаше и нѣколко души аскеръ. Щомъ понаближиха, ние дадохме 2—3 залпа, и башибозукъть удари

на бѣгъ, — паднаха отъ тѣхъ двама. И тамамъ се готвѣхме да обискираме убититѣ, яви се другъ аскеръ подиръ тѣхъ, около 200 души. Аскерътъ, щомъ наближи, раздѣли се на три части въ разни посоки, за да ни заобиколи. Ние отстжпихме безъ да ни забележи. Нищо не можаха да ни сторятъ, и аскерътъ отъ тукъ та въ с. Бѣлчища, което запалиха. Сжщевременно надъ с. Брѣжани се отвори сражение съ селската чета, и една часть отъ Сарафовата чета. Случило се, че като тичали 7 души отъ Сарафовата чета (отъ с. Вирово, Демиръ-Хис.) да заематъ една чука, веднага задъ тѣхъ се явили и турци, които искали тоже да вематъ тая позиция, явили се въ тилъ и ги избили и 7-тѣ на мѣстностьта Илинска черква. Сарафовъ отъ вжтре отъ селото се разпоредилъ, та другитѣ четници захващатъ една мѣстность надъ селото. Аскерътъ отгоре като разбилъ четата горе — идѣлъ по диритѣ ѝ, докато се сражавала четата съ тѣхъ, — Сарафовъ отвори огънь и отстжпи аскерътъ къмъ с. Велмеи. А пъкъ по-преди моята чета бѣше оставена въ засада по пжтя за Велмеи, та аскерътъ налита на тая засада, — става сражение, което трая до 4 ч. сл. об. Отъ турцитѣ паднали 27—28 души. Азъ ги видѣхъ съ очитѣ си, натоварени на конье.

Въ селото Брѣжани презъ време на сражението се рани само единъ четникъ отъ сжщото село.

VI.

Никола Митревъ; биографични данни. — Митревъ става четнишки войвода въ района на езерскитѣ села. — Събитията въ този районъ следъ 20 юлий. — Сражение при с. Велгощи. — Изгарянето на с. Брѣжани и на други села. — Сражение при Горица (Сливовско). — Въстаническа болница въ гората.

2 февруарий 1904 г.

Никола Митревъ: Родомъ съмъ отъ с. Олшани, Охридско. Сега съмъ на 39 години; до 20-та си година живѣехъ въ селото си, после ходихъ по работа, зидария и каменодѣлство, въ България — Варненско, Шуменъ, Провадия. Отивахъ презъ Цариградъ—Варна. Често се връщамъ и дохаждахъ. Една година прекарахъ въ Ромъния — въ Галацъ и Браила, а и въ Русия — въ Бесарабия, въ гр. Болградъ, Бендеръ; билъ съмъ и въ Кавказъ — въ Тифлисъ, Кутаисъ, Баку, Батумъ. Въ Варна още отъ 1895 год. се заинтересувахъ за македонското дѣло, членъ бѣхъ на македонското дружество. Бѣхъ въ 1899 год. заминалъ въ Русия и тамъ останахъ до априлий 1902 год. Тръгнахъ отъ гр. Кутаисъ съ 12 души другари, всички родомъ отъ Костурско и Ресенско. На преспанцитѣ идѣха писма отъ България, отъ Варна и др. Лазаръ Андреовъ отъ Преспа имаше братъ въ Варна по име Ангелъ Андреовъ, който пишеше за всичко, какъ заминаватъ чети за Македония. Идѣха и човѣци отъ нашенско, които ни разправяха, какво става по насъ, че чети сѫществуватъ и пр. Знаехме, че има вѫтрешенъ комитетъ. Азъ и Христо Митревъ, другарятъ ми отъ Преспа, бѣхме главнитѣ виновници да вземемъ решение да тръгнамъ отъ Русия право въ своето отечество, за да се присъединимъ къмъ сѫществуещитѣ чети. Другаритѣ ми бѣха Дине отъ Преспа, Митьо Търповъ и др. Всички 13 души стигнахме по

море до Солунъ, и отъ тамъ по желѣзницата до Леринъ и сетне всички право въ Костурско. Отъ Леринъ скришно пѫтуванье — първомъ въ с. Ощима се срещнахме съ четата на Коте войвода. Тогава бѣше още неговата чета призната. Коте бѣше съ 12 души, въ една кѫща се срещнахме. Бѣхме дошли само двама, а другитѣ другари останаха въ с. Джелево, около 1 часъ далечъ отъ Ощима, да чекатъ. Имахме устна препоржка, а пъкъ имаше работници въ с. Джелево, които бѣха работили съ Коте и бѣха дохождали въ Русия при насъ та се знаехме. Коте безъ много изпитване каза ни, какви сѫ условията. Дадохме клетва, пратихме човѣци отъ селото и дойдоха и другаритѣ. Походихме съ Коте до августъ месецъ, — до 16—17 августъ, ходихме по селата български и влашки, агитирахме, уреждаше се. Азъ се отдѣлихъ и още двама другари,по име Сандре Ивановъ, охридчанецъ и Андрия отъ с. Църско (Дем. Хис.); желаехме да идемъ на родното си мѣсто. Право дойдохъ въ Охридско, минахъ презъ Ресенско, Преспанско и стигнахъ въ с. Свинища. Срещнахъ се съ селския ржководитель, и съ куриеръ азъ и Сандре отидохме въ Велгощи и тамъ се срещнахме съ четата на войвода Никола Малешевски. Влѣзохъ въ неговата чета и съ него ходихме до митровдень 1902 год. После той напустна четата, че възнегодуваха противъ него четницитѣ. Остана попъ Христо на негово мѣсто; до 13 януарий 1903 год. той води четата. Стана сражение на тоя день съ турския аскеръ при с. Койнско. По предателство бѣха ни заградили всички 17 души. Въ това сражение, което стана вънъ отъ селото и което трая $3^1/_2$ часа, паднаха наши три момчета, между които и попъ Христо, и двама бѣха ранени. По-преди участвувахъ въ едно сражение съ Коте при с. Руля, което трая 4 часа безъ загуби.

Следъ като убиха попъ Христо, четата ходи безъ войвода. Следъ три дена подиръ сражението въ Койнско, — четата между туй бѣше минала въ Ресенско, за да избѣгне потеритѣ — при с. Избища попаднахме въ друго сражение. Тамъ бѣше една часть отъ Арсовата чета подъ водителството ни Пенчо (псевдонимъ, истинското му име бѣше Вельо отъ Смилево). Взе участие и нашата чета. То бѣше на 17 януарий 1903 г. Отъ нашитѣ тамъ падна едно момче (Нове отъ с. Злести); турцитѣ хванаха живи троица: Христо Илиевъ отъ с. Велгощи, Наумъ отъ с. Косель (Охридско) и Митре Гьоревъ (отъ с. Лешани, Охрид.). Тия после амнистията ги пуснаха. Наума убиха въ село презъ въстанието (въ родното му село), а другитѣ сѫ живи — тамъ си сѫ. Останахъ азъ съ четата, раздѣлена на две, — половината начело съ Деяна, половината съ Тасето, до февруарий 1903 г. Тогава по заповѣдь отъ началството, за да не стои четата безъ войвода, съ съгласието на четницитѣ станахъ войвода на четата, а учительтъ Аргиръ Мариновъ отъ Охридъ, който до тогава бѣше въ четата на Деяна, мина за мой секретарь. Отъ тогава до въстанието водихъ четата. Районъ ми бѣха езерскитѣ села, близу около града. Имахъ до 35 села. Презъ юлий месецъ Деянъ дойде и се раздѣлихме; още една чета се образува, на която войвода стана Смиле Войдановъ.

На 13. юлий бѣхъ въ Куратица заедно съ Деяна. Получи се известието да се срещнемъ съ горското началство въ Плакье (а не въ Куратица, както ви е казано по-горе, то е погрѣшно) съ Узуновъ, Кецкаровъ и др. Отъ тамъ се раздѣлихме — всѣки въ своя районъ. Планътъ бѣше за моя районъ: първата вечерь да се скѫсатъ телеграф. жици (Охридъ—Битоля, Охридъ—Подградецъ—Корча), джадета да се развалятъ, турци, каквито се намѣрятъ по българскитѣ села, да се убиятъ,

а на жени и деца ржка да не се дига. Трѣбваше да се развали джадето Охридъ—Битоля.

На 20. юлий по предателство ни начека аскеръ до 400—500 души въ засада между Олшани и Койнско, тъкмо на синора, зараньта на 20. Паднаха 5 момчета (едно момче Христо отъ Косель, Климе Гьоргевъ отъ Олшани, Климе Рилковъ отъ Охридъ, Тома Бораковъ отъ Велгощи и Лазаръ Голабовъ отъ Конско, мой внукъ). Другитѣ (бѣхме всичко 12 д.) се оттеглихме и до вечерьта сжщия день аскерътъ си отиде въ града. Вечерьта въ Олшани подигнахме селянитѣ. Презъ нощьта извършихме всичко, що бѣ предписано. Не се случиха турци въ селата, та не убихме мнозина. На 21—23 чекахме при с. Трапезица (близу до манастира св. Наумъ), да не би да дойдатъ арнаутитѣ откжде Пограделъ. Седохме четири дена, не дойде нищо. Тръгнахме после съ другаритѣ, дойдохме въ Велгощи и сжщия день, на 26 юлий, аскерътъ изгори селото Велгощи, а ние бѣхме далечъ въ гората и гледахме.

На 27. ние бѣхме събрани 2—3 села (Конско, Олшани и Велгощи) въ гората Асанджура (надъ Конско). Сабайлето, като бѣха жени, деца отъ Велгощи тъй сжщо събрани въ гората, изпратихъ 40 души въоржжени на пжтя да пазятъ, дали ще мине нѣкоя стока или др. Четата отивайки намира, че турскиятъ аскеръ по-рано заловилъ това мѣсто, открива се 5-часово сражение. Паднаха наши 4 души, всички отъ селото Велгощи: Серафимъ, Ангеле Дамяновъ още Тодоръ и още единъ. Отъ аскера бѣха убити 8 души и 1 юзбашия. Дойдохме на помощь, азъ още съ 50-тина души и взехме участие въ сражението. Турцитѣ бѣха около 500 души. Позициитѣ бѣха каменисти, добри, не можаха да ни измѣстятъ, и турцитѣ ни оставиха и заминаха презъ Скребатно, което изгориха, и убиха единъ селянинъ, Наумъ,

и единъ старецъ Вельо отъ това село. Народътъ бѣше избѣгалъ въ гората.

Подиръ това сражение всичкитѣ въоржжени се прехвърлихме въ Опеничко и Куратичко, и тамъ постоянно всѣки день имаше малки сражения. Тамъ бѣха куратичката чета, опеничката, стружската и отъ полскитѣ села. Секретарьтъ Аргиръ Мариновъ бѣше оставенъ въ Опеничко да ржководи въстанието по тамкашнитѣ нѣколко села, като по-главенъ на нѣколко селски чети. На 23. юлий той залови 65 товара брашно на джадето Битоля—Охридъ. Брашното го докара въ Куратичко — въ мѣстностьта Гърмешница (гора); тамъ имахме 3 фурни.

На 25 юлий пакъ Аргиръ залови стока, 21 товаръ (коприни, сърми, легени пакфонени и др. — сапуни, шекеръ, локумъ, оризъ и др.). Взеха и конетѣ, които бѣха арнаутски; паднаха убити и кираджиитѣ арнаути.

На 4. августъ селската куратичка чета се сражава противъ аскера, който дойде да нападне селото. Другитѣ чети бѣха по-далечъ. Това сражение мина безъ жертви, само единъ старъ човѣкъ загина. Аскерътъ влѣзе въ селото, което бѣше праздно; изнесли си бѣха хората, каквото можеха. Куратица изгорѣ на 4-и августъ, а сжщиятъ день другъ аскеръ, дошелъ откжде турското село Буково, запали селата Свинища и Рѣчица. Отъ Свинища не бѣха избѣгали всички жени и дѣца. Когато наближилъ аскерътъ, взели нашитѣ съ децата да бѣгатъ. Аскерътъ гърмѣлъ на тѣхъ и убили 2 момичета и една мома ранета, и 6 души старци убити. При Рѣчица не пострадаха невинни.

Следъ като си замина Сарафовъ, нѣколко време — 15—16 дена, не се яви аскеръ да нападне селото Брѣжани. Но разбрахме, че се крои планъ, да дойдатъ съ голѣма сила да го изгорятъ. Началството ни бѣ писало, когато дойдатъ да нападнатъ Брѣжани, да не от-

варяме огънь. Дойде най-сетне около 400 души аскеръ (отъ Издеглавье мина прѣзъ Велмеи) и застана подъ селото Брѣжани въ мѣстностьта Градище, — предъ вечерь бѣше. Селянитѣ бѣха излѣзли по-рано съ все деца и жени въ балкана близу. Изнесоха си всичко. Бѣха си скрили по двороветѣ въ копани дупки покѫщнина и др. Яви се още сѫщата вечерь другъ аскеръ (до 2000 д.) откѫде Слатинската планина — по билото, надъ селото Брѣжани. На зараньта пристигна аскеръ около 400—500 души отъ Сируля презъ Куратица. Отъ Ресенско презъ Плакье дойде другъ аскеръ около 2000—3000 д. Обиколиха селото дори отъ единъ часъ далечъ и презъ цѣлата нощь и другия день до два часа следъ обѣдъ полека се доближаваха съ голѣма предпазливость до селото и влѣзоха въ него, безъ да срещнатъ съпротивление. При все това постоянно гърмятъ — и единъ куршимъ случайно въ гората ударя единъ селянинъ, който се потайвалъ, наранява го. Изгориха селото, заграбиха жива стока, що намѣриха по балканитѣ, и си отидоха пакъ отъ гдето сѫ тръгнали. Въ това време Деянъ съ четата се потайвалъ въ Брѣжанско. Азъ пъкъ тогава бѣхъ на Плацкото, близу, аскеръть мина покрай мене на 20—30 крачки. Смиле билъ тогава далеко въ Горня Дебърца.

Смиле: Следъ като премина Тасе съ населението отъ Малесията (на 23. юлий) на 26. юлий дойде Узуновъ въ Слатинската планина съ чета отъ 45 души, съ знамето. Ние съ Тасета и съ 3—4 другари (секретаритѣ бѣха съ насъ) отидохме при Узунова на Слатинската планина. Разговорихме се, какъ да се размѣсти населението отъ Малесията, за да се прехрани. Узуновъ бѣше тръгналъ съ знамето да обиколи всичкитѣ селски чети— та отидохме въ с. Мраморецъ (селянитѣ си седѣха въ селото). На другия день, на 27. около 3 ч. въ зори дойде

известие, че аскеръ и башибозукъ нападнали селото Слатина и че селската чета се бѣше ударила малко, но като видѣла множество до 6000—7000 души аскеръ, се оттеглила. Узуновъ потегли съ своята чета на помощь на слатинската чета. Докато да стигне, турцитѣ бѣха заловили най-добритѣ позиции. Узуновъ, нападнатъ отъ турския патрулъ, успѣлъ благовременно да отстжпи. Четницитѣ по разни посоки всички минали въ Бѣличката планина въ Кичевско. А пъкъ азъ заедно съ Тасета заминахъ за Хърбински ридъ, тамъ бѣха нашитѣ чети, — за да отидемъ на помощь на Узунова, ако стане нужда. Потеглихме, дойдохме на Мраморецъ и тукъ вече узнахме, че аскерътъ наближава къмъ Мраморечко, та хванахме позиции. Аскерътъ въ това време бѣше изгорилъ с. Слатина и нагазилъ по планината, заграбилъ, каквото било скжтано отъ селянитѣ, които предъ аскера избѣгали, часть въ мѣстностьта Единàбука и часть въ Бѣличката планина. Аскерътъ изклалъ само за пакость повече отъ 1000 овци и кози, — изклани и издрани, кожитѣ вземени, — пекли, яли.

Ние чекахме цѣла нощь въ засада на Мраморецъ, но аскерътъ се върна назадъ пакъ въ Издеглавье. Ние се разположихме пакъ въ Мраморската планина. Аскерътъ отъ Издеглавье отиде та изгорѝ Лактинье (го догориха) и Годивье. Селскитѣ чети бѣха горе въ планината на засади, пазѣха да не дойдатъ дебранитѣ. Убиха въ Лактинье двама старци. И въ Годивье убиха 2—3 старци и една жена раниха. Отъ Годивье изгориха Върбяни (все на 28. юлий). Върбянската чета и збжшката въ това време се ударили съ аскера и башабозука отъ Дебъръ; паднаха 6 души дебрани башибозуци; отъ четата паднаха трима.

Единъ другъ аскеръ идѣше следъ първия отъ Издеглавье, — мекере. Посрещна го лактинската чета

и успѣва да го върне назадъ. Убили и ранили по единъ турчинъ. Тоя аскеръ, като се върналъ назадъ, изгорѝ Хърбино. Дебранитѣ отъ Върбяни заминали на Иванчища. Тамъ ги посрещнали една часть отъ четата на с. Иванчища и нѣколко момчета отъ върбянската, — нападнали на дебранитѣ и тия се разбѣгали и оставили, каквото бѣха заграбили, до 200 овци, 50 волове, 90 оки бакъръ, дрехи, качета съ масть и пр. Падналн тримина отъ дебранитѣ, които презъ Горна Река, миячкитѣ села, си заминали за Дебъръ (все на 28. юлий). На 30. пристигна Марко Павлевъ отъ Дримколъ въ Дебърца съ 200 души четници и се разположи въ мѣстностьта Горица (Сливовско). На 2. августъ се дигна около 2000 д. аскеръ отъ Издеглавье съ цель да обиколи Марка и застана подъ Лактинье и Годивье по пѫтя. Азъ въ това време бѣхъ въ Слатина. Бѣше се явилъ раздоръ между четницитѣ. Получихъ известие, че аскерътъ дошелъ до Годивье и Лактинье и че ужъ ще си заминава за Дебъръ. Азъ потеглихъ за Мраморецъ да видя, що е. Въ това време аскерътъ бѣше настѫпилъ на Марковитѣ чети и бѣше се отворило сражение. Тогава съ Тасето отидохъ на помощь. Докато отидохме, сражението се прекрати. Бѣха паднали до 17 души отъ Марковитѣ хора, повече въ отстѫпване. Действуваше и артилерия. Отъ турцитѣ мъртви до 35—36 души. Аскерътъ, като бѣ превзелъ позициитѣ на четата, която се бѣше дръпнала въ гората, си дигналъ мъртвитѣ и се върналъ пакъ въ Издеглавье. И ние прибрахме мъртвитѣ 17 души и ранени 11 души и ги занесохме мъртвитѣ въ сливовската черква (гробища), гдето ги заровихме. Раненитѣ ги изпратихме въ гората при Брѣжани, гдето имахме болница — колиба съ шума, поизкопано, поизравнено мѣстото — душеци съ папратъ. Имахме мѣстни хора, що разбираха малко отъ рани: Христо Ангеловъ, отъ Охридъ, бакалинъ въ

Суровичъ, Леринско, държалъ въ бакалницата си аптекарски работи та знаелъ нѣщо; Ильо отъ с. Селци, „Ильо докторътъ“ — селянинъ, практикъ за рани. Се събираха ранени най-много 40—50 души.

VII.

Сарафовъ пакъ пристига отъ Демирхисарско — Временно затишие. — Турцитѣ съ голѣми сили, развърнати въ вериги, даватъ решителния ударъ. — Отчаяната съпротива на въстаницитѣ въ сражението при Гърмешница. — Турцитѣ стрелятъ и въ семействата, събрани въ една долина. — Пъленъ погромъ; народътъ принуденъ да напустне горитѣ. — Четитѣ отстжпватъ на разни страни. — Деянъ и Узуновъ съ последни усилия се мжчатъ да задържатъ положението.

Следъ това стояхме нѣколко дена мирни. Кжде 7—8 августъ пристигна Сарафовъ отъ Демирхисарско, за да види, що сме, какъ сме. Срещнахме се съ Сарафова и отидохме въ Турия. Тукъ се повикаха всичкитѣ селски чети отъ Дебърца, Малесия и дримколеската чета — нѣкои 400—500 души. Сарафовъ имъ държа речь, какъ да се покоряватъ, насърдчаваше. Вечерьта се пръснаха всѣки по-своему. А Сарафовъ замина за Бѣлица (Кичевско). Това бѣше кжде 9—10 августъ. На 11 заминахъ за Иванчища, тамъ имахме каналъ, та ни идѣха чрезъ Наке войвода нуждни нѣща като подкови, соль и др. Селата Галечникъ, Лазарополе, Тресанче не се дигнаха, но бѣха организирани, Наке бѣше ги организиралъ, и тѣ много помогнаха. Не се дигнаха, защото бѣха дипъ въ ржцетѣ на турцитѣ. Климо Групчевъ бѣше неговъ секретарь. Обеща ми той да ми проводи соль, подкови и др. Получихъ известия още тамъ, че аскерътъ отъ Издеглавье се развърналъ въ верига и обгърналъ Слатино, Хърбино и Сливово, за да изгори Мраморецъ, Турия и Сливово. Моята чета бѣше въ Вълчи-каменъ, Мраморечко. Аскерътъ първо

нахлулъ откъмъ Мраморечко, ударилъ се съ селската мраморечка чета, единъ четникъ падналъ,а колко турци, неизвѣстно; убити сѫ и двама старци. И жени тогава бѣха безчестили, заграбили конье, говеда. Тогава и моята чета нападна аскера, убива до 7 д. турци. Следъ нѣколко залпове се оттеглиха. Аскеръть пакъ нахлува следъ това, изгаря Мраморецъ и Турия (12. августъ). Надъ Турия три чети, Смилевата, Тасевата и турянската се сблъскватъ съ турцитѣ, падатъ на мѣсто 3 д. турци, а ранени — неизвестно. Отъ нашитѣ бѣха убити само една жена и единъ старецъ, заварени въ Турия, когато я запалили. Подиръ това турцитѣ изгориха и Сливово. Като разбрахъ за тия работи още въ Иванчища, взехъ вървбянската чета да ида на помощь, но късно бѣше вече; аскеръть пакъ си бѣ заминалъ за Издиглавье.

Следъ това останахме до края на месеца безъ сражение. Ние въ това време се грижехме за прехраната. Поставяхме комисии, за да се грижатъ за храна и на мѣстнитѣ и на бѣжанцитѣ отъ Малесията и отъ полскитѣ села. Отиваха си да жънатъ — съ стража (Турия, Слатина, Мраморецъ, Брѣжани, Плакье) — все високи мѣста, та жънаха презъ августъ — жъни и върши. Носѣха сноповетѣ и въ селата на гумнищата. Народътъ въ гората като въ лагеръ, тукъ една фамилия, тамъ друга. Тамъ плаче една, децата ѝ хлѣбъ нѣматъ, тамъ пъкъ помежду си се крадѣха, нѣкой си оставилъ дрехи, пъкъ му ги снѣмало. Сѫдъ, наказание, бой, глоби.

Деянъ: Следъ като изгорѣ селото Брѣжани, дълго време стояхме надъ селото Куратица въ мѣстностьта Вишешловецъ (ридъ, горе голо)— отъ тамъ се виждаше. Турцитѣ ни гледатъ и ние ги гледаме. И ние се грижехме за храна, — на Лешанско въ мѣстностьта Сръпница имахме фурна, тамъ се готвѣше за четитѣ, имахме казани. Тамъ

бѣше селската комисия на с. Лешани и попъ Василъ ржководѣше. Така мина до края на августъ.

На 30 августъ бѣхъ слѣзълъ при фурната долу въ Лешанското. Едно писмо получихъ отъ попъ Василъ, че станали нѣкакви кражби помежду селянитѣ отъ с. Лешани (разположени въ гората —дрехи си изкрали помежду си) та ме викаше да разгледаме тая работа. Сжщевременно ми дойде едно писмо и отъ Велмеи, отъ велмешката комисия, която искаше нѣколко четници, за да се поставятъ стража, за да може да се дигне жито отъ полето, снопье — та въ гората да го овършатъ. Наблизу имаше чифликъ и 50—60 д. аскеръ бѣше дошелъ, и имаше и башибозукъ та четата да варди, докато ще дигнатъ снопьето. Дойде писмо и отъ войводата на лешанската чета, оплакваше се, че четницитѣ не го слушали въ всичко, а тѣзи подирнитѣ се плачеха отъ него. Наблизу бѣше въ това врѣме и Узуновъ та го повикахъ да дойде, понеже имаше нужда отъ по-добро оржжие за четата ми, а пъкъ въ Куратичко въ планината въ склада имаше оржжие, донесено отъ Охридъ въ време на въстанието. Дойде Узуновъ въ мѣстностьта Вишешловецъ, — повикахме лешанския войвода да му уредимъ работата и мислѣхме да пратимъ него съ четата му 30 и д. съ 5—6 д. мои четници да иде, да помогне на ония въ Велмеи да дигатъ житото. Повикахме и ония, що се плачеха за кражба и пр.

Така и стана, а пъкъ азъ и Узуновъ останахме въ Лѣшанската гора презъ нощьта (азъ съ 40 д. и Узуновъ съ 60 д.). Заклахме 10 овци, взети реквизиция съ разписка отъ селянитѣ, изпекохме ги за другия день. Бѣхме си вечеряли, бѣха ни донесли отъ фурната. На зараньта въ призори изпратихъ 7 души въ Вишѣшловецъ да пазятъ стража. Щомъ бѣха излѣзли горе, единъ се върща и ни казва, че се чували много гър-

межи откѫде Плакье (нѣщо до 2 часа далечъ). Следъ него иде другъ отъ тѣхъ и той съобщава, че имало гърмежи и оздола откѫде селото Опѐница. Иде и трети, който ни каза, че и отъ вси стрàни се чуватъ гърмежи и че аскеръть отъ Сируля вече е въ изгореното село Куратица (нѣщо $^1/_2$ часъ отъ часовоитѣ ни). Бѣше съмнало. Като излѣзохме на Вишѐшловецъ и нашитѣ 4-ма часовои и останалитѣ бѣха отворили огънь, и ние докато да стигнемъ бѣше аскеръть се повърналъ назадъ и бѣше тръгналъ къмъ мѣстностьта Гърмешница, на растояние до единъ часъ отъ Вишешловецъ, гдето се намираха разположени четитѣ на Никола Митревъ, Аргиръ и Цвѣтко Стояновъ отъ Ябланица — всичко 130 души, разпоредени на четири мѣста. И куратичката чета бѣше смѣсена съ насъ подъ рѫководството на Иове Сърбиновъ (отъ Куратица). Още имаше тамъ и семейства отъ Куратица, Сируля и Опеница (до 1500 души и повече). Тамъ имаше и фурни, казани за готвене. На вечерьта (30 августъ) Никола, Цвѣтко, Аргиръ и Наумче Цвѣтановъ отидохме въ близкото село Завой, за да се разпоредимъ за брашно. Тия селяни ужъ не се дигнаха, а пъкъ тѣ ни спомагаха за храна, та презъ тѣхъ отъ града си доставяхме всичко — соль и др. Тия вършеха, та отъ нихъ брашно порѫчахме. Върнахме се на мѣстото и следъ малко чухме гърмежи откѫде Плакье. Станахме ние рѫководителитѣ и се разпоредихме — едни на една страна, други отъ друга. Вече се съмна. Единъ аскеръ наближи откѫде Плакье, а другъ откѫде Буково чрезъ Свинища; трети — отъ Охридъ чрезъ Опеница, а пъкъ четвърти — откѫде Сируля презъ Куратица. Тоя аскеръ мутлакъ бѣше тръгналъ за Гърмешница. Имаше предателство. Единъ селянинъ, Велянъ Славевъ отъ с. Рѣчица, до 29 августъ се намираше съ семейството си и съ брата си заедно съ цѣлия

народъ въ гората надъ Рѣчица, въ мѣстностьта Мàзатарь. И тогава, на 28 августъ, съ все семейство избѣгва и отива при единъ бегъ въ Охридъ, а стоката си (овци, кози, говеда и др., бѣше богатъ) откара на единъ чифликъ, „Подмолье", при единъ Мустафа-ага. Той, като отишелъ въ Охридъ, описалъ на кой халъ сж въстаницитѣ въ Гърмешница, че леко ще се разправятъ съ тѣхъ, че нѣматъ много патрони и пр. Съ Веляна бѣше избѣгалъ Иоанъ и синъ му Петре. Тия троицата, премѣнети въ аскерски дрехи, водѣли аскера, показвали му, какъ отъ три страни да нападне.

Като съмна, ние видѣхме, че сме заградени отъ вси страни. Отвсрихме огънь, и аскеръть откжде Куратица на „Срѣдни ридъ" бѣ поставилъ 5 горски топа. Сражението трая 11 часа, дори до вечерьта. Отъ нашитѣ паднаха мжже съ оржжие 32-ма. Още презъ дена аскеръть наближи много и вече се измѣсиха четници и аскеръ и кой каквото мѣсто заловилъ тамъ се биелъ. Турцитѣ запалиха и гората. Кой избѣгалъ отъ четницитѣ, кой въ нѣкоя пещера, нѣкой, залегналъ задъ нѣкоя карпа, стреля; измѣсти се отъ тамъ, заема друго. Първитѣ позиции четницитѣ задържаха 4 часа. Семействата бѣха по срѣдата, въ долината. Въ време на сражението турскитѣ куршуми падаха и въ семействата, които се виждаха отъ тамо, гдето се биеха. Повече нарочно стреляха въ невиннитѣ деца и жени. Никола Митревъ презъ това време самъ е видѣлъ и чулъ, какъ единъ бимбашия е заповѣдвалъ на аскера да не стрелятъ въ женитѣ и децата. Но тѣ не го слушали; той съ камшикъ удрялъ нѣкои, да не правятъ това. И като видѣлъ, че не го слушатъ, дигналъ ржце и нажаленъ извикалъ „аллахъ, аллахъ!" Тогава отъ семействата паднаха: 60 души отъ Сируля — жени, деца, старци и мжже безъ оржжие, 32 души отъ Опеница, 28 отъ Куратица, отъ Рѣчица око-

ло 15 души, 12 души отъ Плакье — всичко около 160 д, а заедно съ четницитѣ бѣха убити до 190 души. Въ казаното число семейни имаше и ранени, но повечето отъ тѣхъ измрѣха, понеже ги занесоха въ града, но късно, на другия и третия день. Вечерьта войската до късно остана тамъ и сетне всѣкоя се оттегли по пунктоветѣ си. Четитѣ тогава се събрахме на едно мѣсто. Аскерътъ мина презъ семействата и завлѣче всичко, каквото можеше; и обезчестиха каквото можаха. Аскерътъ бѣше закаралъ около 100 жени, като имъ казалъ, да вървятъ въ града, но ги водили до с. Коселъ и ги оставили въ селото, което бѣше читаво. А другиятъ народъ остана въ Гърмешница. Четитѣ се събрахме и решихме да се дръпнемъ отъ това мѣсто, понеже брашното се ограби, фурнитѣ се развалиха и пр. Решихме, всичкиятъ народъ да отиде въ града. Имаше и деца убити: отъ Опеница видѣхъ убито едно детенце на 6 месеца. Имаше деца, хвърлени нарочно отъ скалитѣ и на парчета. Имаше въ една пещера заклани жени, цѣло семейство отъ 9 души, заклани и подпалени съ гасъ.

И народътъ тръгна къмъ Охридъ, а само младежьта, макаръ и безъ оржжие, остана. Стигнаха въ града, не ги бѣха закачили. Християнитѣ ги бѣха спомогнали. Никола Митревъ съ четницитѣ тръгналъ кжде Конско-Трапезица, а другитѣ минали къмъ Дебърца, кжде Брѣжани, за да могатъ се прехрани. Въ това сражение турци паднали до 80 души. Предателитѣ сж живи.

Като излѣзохъ съ Узунова и като потегли аскерътъ къмъ Гърмешница, азъ съ Узунова тръгнахме да заловимъ една по-висока чука, азъ заехъ чуката св. Илия, а Узуновъ потегли да заеме чуката Мазатаръ, но пресрѣща го аскеръ, който като чета взелъ да вика „ура!..“ Узуновъ отстжпва къмъ Брѣжанско. Азъ

пъкъ отъ св. Илия отворихъ огънь и се сражавахъ съ аскера. На юрушъ аскеръть следъ два часа ме изгони изъ позициитѣ та се принудихъ да остжпя къмъ Брѣжанско, гдето се срещнахме съ Узунова.

4 февруари,

Отъ Брѣжанско минахме за единъ день въ Демирхисаръ, защото войската много насили. На третия день се върнахме и отидохме презъ Брѣжани въ Гърмешница, гдето бѣше станало сражението. Тука намѣрихме и прибрахме разпръснати наши четници и заровихме до 7 души отъ убититѣ четници, а другитѣ така останаха незаровени, защото пакъ аскеръ взе да доближава. И ние не можахме да заровимъ вече другитѣ лешове; отъ семейнитѣ имаше още малко незаровени, а народътъ бѣше се оттеглилъ на страни. Ние се оттеглихме отъ Гърмешница, отидохме въ Давидова долина и намѣрихме тамъ селянитѣ съ все семейства отъ с. Куратица, а другитѣ отъ останалитѣ села бѣха слѣзли долу по селата, — вече решени на всичко, като казвали, гдето ще ни колятъ въ планината, нека ни колятъ доле. Ние съветвахме и на куратичани и тѣ да отидатъ въ града. Дори и нѣкои отъ четницитѣ отъ селската чета (отъ Куратица) бѣха се отчаяли и взели да говорятъ, че би било най-добре да си предадатъ оржжието на турцитѣ, та каквото ще да става. Понеже селскиятъ войвода Иове Сърбиновъ дойде да ни каже това, ние свикахме четницитѣ и ги обезоржжихме. Тогава четницитѣ взеха да ни се молятъ, да имъ дадемъ оржжието и се обещаваха, че безъ наше позволение нищо нѣма да вършатъ и че ще вървятъ съ насъ до край. И наистина народътъ на зараньта потегли къмъ града — жени, деца, старци и нѣщо 6—7 души ранени. А мжжетѣ и младежьта останаха въ гората. Житото — до 150 ко-

шеви, прикрито въ гората, турцитѣ го откриха и съ гась го изгориха. Фурнитѣ ни събориха, казанитѣ ни развалиха. Убити бѣха отъ четницитѣ: Аргиръ Мариновъ—учитель отъ Охридъ (25 години), учителствувалъ въ Охридско, загина на 45 год., миналата година бѣше дохаждалъ въ София); Стефанъ Куртелевъ — старъ четникъ, на възрасть 26—27 год. (отъ Охридъ, градинарь); Георги Трайчевъ, на 22 год. отъ Охридъ (терзия); Андонъ Узуновъ, кундураджия, отъ Охридъ, братъ на учителя Узуновъ, на 23 год.; Дулье Пармаковъ, 23—4 г. отъ Охридъ, бакалинъ; Наумче Златаревъ, съветникъ въ горското районно началство, отъ Охридъ, златаринъ, 25 год.; Ламбе Берберинъ, род. отъ Ресенъ, преселенъ въ Охридъ, 23 год.. берберинъ; Йонче Шапкаревъ отъ с. Велгощи, бакалинъ, 35 г.; Лазаръ Стефановъ, отъ Велгощи, учитель въ Велгощи, 21—22 год.; Димко Шапкаревъ отъ Велгощи, селянинъ, 25 год. Петре Муйовъ, 60 год. отъ Велгощи, воденичарь, имаше два сина съ оржжие, останали живи; Ильо Шапчевъ, на 22—23 г., чифчия и пр.

Въ това сражение Цвѣтко войвода се ранилъ, строшена му лѣвата ржка, искалъ да се убие съ револверъ, но не успѣлъ и се закрилъ.

Въ с. Лъжанци отъ задругата Поповци (64 души задруга) имаше 14 души четници. Отъ тѣхъ паднаха въ това сражение петима и двама по-напредъ въ първото сражение въ Ташморунища — та всичко седемъ души.

Имената на другитѣ паднали сега не ги помня.

VIII.

Следъ сражението при Гърмешница Деянъ и Узуновъ се раздѣлятъ. — Аскерътъ продължава да преследва въстаницитѣ.—Сражение въ Лешанската гора.—Никола Митревъ действува по езерскитѣ села.—Турска войска при с. Турия стреля върху жени и деца завлича съ себе си въ Кичевско 40 жени.

Азъ и Узуновъ се оттеглихме още презъ нощьта на 3. септемврий и отидохме въ Брѣжанско. Куратичката селска чета я изпратихме къмъ Лешани, за да бѫде по-близко до Гърмешница, та да може да погребатъ непогребенитѣ, ако би аскерътъ да се тръгне. Бѣше убитъ и Мияйле отъ Поградецъ, арнаутче, четникъ отъ четата на Митревъ.

Бѣхме заклали, разположени надъ Брѣжани, овци, за да се нахранимъ, — безъ хлѣбъ. Пратихме нѣколко души на върхъ Мазатаръ, за да гледатъ отъ тамъ движението на войскитѣ. Току що почнахме да ги печемъ овцитѣ, върнаха се нашитѣ хора и ни обадиха, че аскерътъ заловилъ и Мазатаръ. Ние тогава натоварихме овцитѣ недопечени и отидохме въ мѣстностьта Чемерски долъ, — пакъ Брѣжанско. Презъ вечерьта дойде единъ четникъ отъ плацката чета кѫде 11 ч. и ни съобщи, че аскерътъ заелъ и Плацката планина, та и тая чета била принудена да се отбие тукъ на близу. Затова поискаха да имъ опредѣлимъ едно мѣсто, гдето да се срещнемъ та заедно нататъкъ да вървимъ. Ние имъ опредѣлихме мѣстностьта Илинско Бачило и тамъ ги чекахме цѣла нощь, ала не дойдоха, — бѣха заминали къмъ Долни Демирхисаръ, въ Слоещичкитѣ планини и тамъ се криели 4—5 дена. Тогава на зараньта дойде единъ отъ брѣжанската чета та ни извести, че аскерътъ иде по върха на Плацката планина. Поради това ние презъ гората прехвърлихме къмъ Голѣмо-илинската планина (с. Голѣмо Илино). Сетне престояхме 2—3 дена по тия

мѣста. Хлѣбъ вземахме отъ селото Илино (имаше си и тамъ селска чета). Тукъ се раздѣлихме съ Узунова. Азъ заминахъ за Велмешкитѣ планини — въ своя районъ, а Узуновъ замина за Горна Дебърца. Забикаляхъ 5—6 дена Велмешкитѣ планини; тамъ имаше и фурна та се хранѣхме (бѣхъ съ 40 души). Отъ тамъ пакъ минахъ въ Лешанското, и тамо имаше фурна. Тукъ дойде и плацката чета подъ ржководството на Петрушъ Чановъ. Съ тая чета (35—36 д.) и съ лешанската чета (20-тина души) се движехме една покрай друга по Лешанското. Аскеръть бѣше въ туй време, докато ние ходѣхме по Велмешкитѣ и Лешанскитѣ планини, завзелъ върховетѣ въ Куратичко (Вишешловецъ, св. Илия, Мазатаръ) и пр. Като се помая аскеръть 7—8 дена по тия върхове, си слѣзе долу и постави чадъри въ селото Куратица и Рѣчица. Като слѣзна аскеръть, получихме писмо отъ Узунова отъ Горна Дебърца, съ което ни предписваше, да отидемъ кѫде селото Плакье, за да видимъ, да ли народътъ е отишълъ въ града, както бѣхме съветвали или не е; тамъ имаше фурна, да ли е развалена или не и пр. Между туй турцитѣ взеха да поставятъ чадъри покрай изгоренитѣ села. Преседѣхме единъ день въ Плацката планина въ Мазатаръ. — На третия день зарaньта, като тръгнахъ съ Петруша Чановъ да направя ревизия на часовоитѣ, забележихъ, че иде аскеръ откѫде Рѣчица та скоро отстѫпихме къмъ Брѣжанско, презъ Брѣжани на доле отидохме дори до Велмешкото. Отъ тамъ видѣхме, че аскеръть бѣше заелъ всичкитѣ върхове. Планътъ на аскера бѣше да окупира и Лешанската гора, бѣха разбрали, че въ тая гора има фурна и че тамъ се хранатъ чети. И наистина тамъ бѣха още лешанската и куратичката чета и семействата на с. Лешани. Щомъ се отдалечихме ние, чухме, че аскеръть завързалъ сражение съ казанитѣ

две чети. Въ това сражение падна убитъ Попъ Василъ отъ с. Лешани и се рани единъ отъ Бѣлчица. Турцитѣ тогава бѣха обезчестили 10-тина жени отъ Лешани, които се намирали заедно съ всички други въ четата. Това сражение трая около 5—6 часа. Дветѣ чети се проврѣли низъ аскера, кой кѫде можелъ — и пакъ въ сѫщата мѣстность. Къмъ вечерьта нѣкои отъ тия чети дойдоха кѫде насъ, други се оттеглили въ Куритичко, а на другия день се прибраха всички кѫде насъ. Отидохме пакъ въ Велмешкото и тамъ седѣхме два дена. Сетне отъ тамо вече видѣхме, че аскерътъ се движи на всѣкѫде, а бѣше останала само Велмешката планина ненападната, се говорѣше, че и тая гора ще я нападнатъ. Затова и ние (моята и плацката чета), около 80 души, отидохме въ Горна Дебърца, въ Слатинската планина, мѣстностьта Мирчев-кутелъ.

Тамъ бѣше горското районно началство, селската слатинска чета подъ рѫководството на Никола Аврамовъ отъ Слатина и Узуновъ съ 60 души, — всички бѣха тамъ около 200 души безъ насъ и ние 80 д. Имаше 15 колиби, съ шума правени, имаше ахчилница, а фурната бѣше по-далеко. Куратичката чета остана да се движи въ Куратичко, лешанската остана въ Велмешко, за да следи аскера и да работи канала за едно за друго. Узуновъ бѣше разбралъ, че аскерътъ се поотттеглилъ въ полето та предложи пакъ да замина за Велмешко. Азъ се съгласихъ да отида само съ 10 души, колко да видя, що е. Заминахъ за Велмеи. Селянитѣ съ все челядъ бѣха въ гората. Имаше и тамъ фурна; накарахъ ги да извадятъ нѣколко хлѣба за четницитѣ. Въ това време дойдоха около 70 души жени и деца Малесийски отъ Горна Дебърца, пратени за въ града. Дойдоха до мене, да ги упѫтя. Тѣ, горкитѣ, безъ хлѣбъ, безъ нищо. Не можехъ съ друго да имъ по-

могна, ами заклахъ 3 турски вола (намѣрихъ ги въ гората отъ чифлика), наготвихме, похапнаха малко. Дадохъ имъ четници, да ги заведатъ до Куратица (нощно време), а отъ тамъ вече градътъ се вижда, та да си идатъ право и явно, безъ да се криятъ отъ турцитѣ. Изпратихъ ги, и стигнаха въ града. Следъ два дена дойде и Узуновъ съ четата, бѣше дошла и куратичката чета, — тамъ не можеше да се живѣе вече. Зададе се ненадейно аскеръ отъ две страни — отъ кѫде Лешани и Издеглавье. Узуновъ съ куратичката чета прехвърли презъ планината въ Демирхисарско. Азъ отстѫпихъ пакъ въ сѫщата мѣстность, Велмешко, заехъ едни високи чуки. Видѣхъ, че иде аскеръ и откѫде Слатинско, откѫде Сошани, разбрахъ, че искатъ да обискиратъ цѣлата планина. Нѣмаше смисълъ да се сражава човѣкъ, а немислимо бѣше и да се прикриваме. Решихъ да отстѫпя къмъ Слатинско, — за Горна Дебърца ще прехвърляме. Аскерътъ бѣше вече хваналъ проходитѣ и на отстѫпване се ударихме съ аскера на Сошанско, на мѣстностьта „Шагойзвори“. Стана само престрелка безъ загуби, — отстѫпихме. Минахме презъ единъ проходъ. Турцитѣ стреляха отъ 500—600 крачки. Когато Узуновъ отстѫпваше, азъ проводихъ хора да съобщатъ на велмешкитѣ фамилии, да слѣзатъ въ полето, зе да не ги заварятъ въ гората. Така и направиха. Аскерътъ бѣ хваналъ 9 души старци отъ тѣхъ (нагоре отъ 50 г.) и въ гората хванали трима — всичко 12 души. Друго нищо не сториха на женитѣ.

И лешанската чета бѣше отстѫпила следъ малка престрелка. Аскерътъ забра всичка жива стока, овци, говеда и ги закара въ планината на мѣстностьта Горно Бачило, гдето аскерътъ нощувалъ. Тамъ заклали много овци, говеда, пекли, яли, — и 12-тѣ старци тамъ ги бѣха избили (Това бѣше кѫде края на септември). Къмъ

27/28 септември аскерътъ вече тия мѣста ги завзе и сетне вече той тамъ свободно се движеше. Чети нѣмаше вече тамъ и не се върнаха. Всичкитѣ чети се събраха въ Горна Дебърца.

Никола Митревъ: Следъ сражението при Гърмешница, както видѣхме, бѣхъ заминалъ къмъ езерскитѣ села Конско и Трапезица и отъ тамъ се движихъ по селата Любàнища, Трапéзица, Пèщани, Елшани, Кòнско, Велèстово, Рàмне и Скребатно (Велгощи бѣше изгорено и фамилиитѣ бѣха въ града). Въ тия села стояхъ отъ сражението дори до края на септември; бѣхъ отишелъ и въ св. Наумъ. И отъ Поградецъ купувахъ гуни и цървули за четницитѣ (четата бѣше 12—13 д.), — това купувахъ по заповѣдь отъ горското началство за всички четници. Пращахъ ги тия нѣща презъ Конско по каналъ. Пари имаше у насъ събрани (съ разписки) предъ въстанието, за да ни се намиратъ презъ въстанието.

Езерскитѣ села въ това време бѣха читави. Тия села не бѣха въстанали. Пушкитѣ отъ Конско и Елшани въ началото на въстанието ги взехме и ги дадохме на велгощани, а пъкъ на нихъ поржчахме да ни помагатъ инакъ, — чрезъ тѣхъ получавахме отъ града всичко, що е потрѣбно. Селата бѣха организирани и леко се движехъ по тия села.

На 1. октомврий въ гората (въ Конско) „Високи върхъ“ ни нападна аскерътъ отъ рано. Тъкмо валѣше, мъгла, та не го бѣше забележилъ часовоятъ, а само когато вече наближилъ. На нашия часовой аскерътъ му викналъ, той отговори, че е овчарь, и ние като чухме думитѣ му „овчарь сумъ, овчарь!“ рипнахме и избѣгахме на страна, съ насъ и часовоятъ се дръпна. Турцитѣ стреляха и убиха единъ четникъ, Насте Котларовъ (отъ Охридъ) и двама души отъ Велгощи, които не бѣха четници — единъ старецъ, Велянъ Шиболковъ, и братъ му Анастасъ, —

по-младъ. Раниха едно велестовче по име Петре Димовъ. Ние се оттеглихме недалечъ по биглото, и аскерътъ се върна още вечерьта назадъ.

На 2 октомврий дойде писмо отъ горското началство, да позволявамъ на четницитѣ, които искатъ, да се предаватъ. И тогава седѣхъ още 2—3 дена въ Кощанското и Велестовското докжде 8 октомврий. Нѣколко отъ момчетата, нови въстаници, отидоха въ града и се предадоха. И отъ Велестово сжщо нѣкои се предадоха. Останаха само 5—6 души отъ старитѣ четници. Тогава дойде четата отъ Куратица съ писмо отъ горското началство, донесено отъ единъ отъ моитѣ четници (шифровано писмо), за да ѝ взема пушкитѣ и да ги складирамъ въ гората въ Конско. Пушкитѣ бѣха гръцки; въ четата бѣха 16 души. Като свършихъ тая работа, пустнахъ момчетата по каналъ та си отидоха въ село и се предадоха на аскера въ с. Рѣчица. И нимъ нищо не сториха.

А пъкъ азъ на 9 октомврий заминахъ преко Куратица и Брѣжани съ 8 души, дойдохъ въ Илино (Демирхисарско), гдето бѣше горското началство, но тукъ не го намѣрихъ. Отъ тамъ презъ Бозарникъ, Вирово дойдохъ въ Смилево. Тукъ се срещнахъ съ горското началство — съ Узуновъ и Даме Груевъ; тамъ бѣше и Смиле.

Смиле: Както видѣхме вече, азъ до края на августъ заедно съ Тасета нѣмахме сражения и се занимавахме да покровителствуваме населението.

Следъ като изгориха селата въ Горна Дебърца, турцитѣ, настанени въ мюдюрницата въ Издеглавье, често нахлуваха по изгоренитѣ села да търсятъ скрититѣ, заключенитѣ вещи въ скрийницитѣ по изгоренитѣ кжщи. Въ това време въ Слатина единъ, по име Стоянъ Томевъ, селянинъ, турски приятель, като си мислилъ, че него турцитѣ не ще закачатъ, отишелъ да ра-

боти въ полето. Но турцитѣ го намѣрили на нивата и го убили безъ да го питатъ, кой е и що е. На другия день поставили засада съ надежда, че ще дойдатъ нѣкои, за да го погребатъ. Дошелъ братъ му и други две момчета, и тѣхъ ги убили.

На 27 августъ турцитѣ бѣха пакъ дошли да претърсватъ по изгоренитѣ кжщи. Селскиятъ войвода ме попита, какъ да постжпи, и азъ му казахъ да поставятъ засада отъ селската чета подъ ржководството на Алексо Стояновъ отъ Лактинье. Бѣха дошли около 20 души. Нападатъ ги, убиватъ едного и ранявatъ двама, а другитѣ избѣгватъ. Спуснали се подиръ тѣхъ да ги гонятъ.

Аскерътъ съобщилъ въ Издеглавье, — връща се аскеръ, около 500 души, обкржжаватъ селото съ топове, за да дигнатъ убития, изгарятъ всичко, що бѣха селянитѣ си прибрали, дигатъ убития и си отиватъ назадъ.

Въ това време азъ бѣхъ въ Турия, излѣзохъ на мѣстностьта Голякъ, гдето бѣха поставени четитѣ отъ Селци, отъ Сбжжди, Локовъ и Жржани. Тамъ бѣше и Тасе съ брата си Цвѣтко. Получихме писмо отъ Лактинье, въ което ми съобщаватъ, какво е направено тамъ та взехме решение една чета да застане надъ Лактинье, на планината Славей, за да не напакостятъ на фамилиитѣ отъ Лактинье, които бѣха на близу въ гората. Самъ отидохъ тамъ съ Цвѣтка съ четитѣ селечки и жржански — около 80 души всичко. Застанахме тамъ, заехме позиции и стояхме тамъ. Бѣхъ оставилъ Цвѣтка съ четитѣ и се върнахъ въ Турия, а Цвѣтко постоя тамъ до 1—2 октомврий, до края на въстанието.

Като се върнахъ въ Турия, пристигна началството отъ Долна Дебърца — Андонъ Кецкоровъ, Узуновъ, Лазаръ Димитровъ, Сандо Чакъровъ и Наумъ Цвѣтановъ; ходихъ нѣколко дена заедно съ тѣхъ. На-

сърдчавахме населението. Тогава се пръскаше слухъ, че турцитѣ кроятъ да окупиратъ всичкитѣ планини, а и ние си вземахме мѣрки, какво ще правимъ. Прегледахме работитѣ на селскитѣ комисии, кражби и др. и дойдохме въ Мраморечко. Въ това време въ Издеглевье се намираше около 8000—9000 д. аскеръ. Сѫщо и отъ Кичевско бѣше наближилъ сѫщо толкова ескеръ къмъ селата Кладникъ, Бѣлица, Козица, Бърждани. Ние се побояхме, като чухме, че идатъ по планината по върха откѫде Демирхисаръ. Горското районно началство замина за Бѣличката планина. Четата на гор. нач. бѣше около 40 души, а моитѣ съ Тасевата и селската чета бѣха до 130 души. Тѣ бѣха на друго мѣсто. Моята чета и Тасевата се намираха въ турянскитѣ Чукари. Тукъ прекарахме една нощь заедно, а на другия день се дигналъ аскеръ отъ Издеглавье заедно съ единъ паша, за да мине презъ турянската мѣстность за Кичево. Направо идѣха на Турия. Часовитѣ ни съобщиха, че наближава аскеръ. Аскерътъ се насочи тъкмо къмъ насъ. Тогава съ Тасето се съветвахме, дали да отворимъ сражение или не. Понеже наоколо бѣха и семействата на селянитѣ, за да не имъ напакостимъ, решихме да се оттеглимъ въ Козичката гора и пуснахме турцитѣ да минатъ за Кичевско. Турцитѣ, безъ да видятъ хора, като наближиха до мѣстото, гдето бѣхме ние, гърмѣха съ залпове и топове по чукаритѣ. Спуснаха се тогава върху семействата и нѣщо около 40 жени и деца завлѣкоха съ себе си. Безчестиха жени. Завлѣченитѣ ги откарали въ Бѣлица кѫде кичевския аскеръ и имъ заповѣдали да не седятъ въ горитѣ, а да си идатъ по селата, защото въ горитѣ аскерътъ ще се бие съ комититѣ. Убиха една мома, която не се предавала, и убита я безчестили. Отъ куршумитѣ бѣха ударени и две малки деца. Едно двегодишно детенце, което майка му, като бѣгала,

оставила въ гората, аскерътъ го взема и го занася въ Бѣлица, а отъ тамъ пашата го проводилъ въ Кичево, гдето го предали на българския владика Козма. Женитѣ отъ Бѣлица пакъ се върнали вечерьта. Турцитѣ нѣкои бѣха забрали, като минали низъ семействата, които се разбѣгали като пилци предъ тѣхъ кой кждето види, така че едвамъ следъ 2—3 дена се изнамѣриха; едни моми бѣха избѣгали дори въ Пространската планина (4—5 часа). Турцитѣ бѣха ограбили всичко, що бѣше останало на народа отъ пожара, намѣрили напр. нѣколко чувала брашно, изтърсили брашното и взели чувалитѣ. Грънци, котли, всичко изпочупили (това всичко стана около 5—6 септември).

IX.

Охридскитѣ и кичевскитѣ войводи действуватъ заедно. — Гладъ и болести косятъ народа, събранъ по горитѣ. — Охридскитѣ въстанически началници се оттеглятъ презъ Малесията въ Черна Гора. — Войводитѣ Деянъ, Смиле, Митревъ и Тасе заедно съ Узуновъ постоянствуватъ. — Срещата имъ съ Дамянъ Груевъ и Сугаревъ. — Решава се, войводитѣ съ нѣкои четници да се оттеглятъ въ България. — Дълго и мжчително лутане докато стигнатъ българската граница.

Следъ това ние въ Козичката гора се срещнахме съ козичката чета. И тѣ гладни и ние гладни, а въ селото (неизгорено) бѣше имало аскеръ преди два дена, не могли да взематъ хлѣбъ. Затова ние вечерьта се принудихме пакъ да се върнемъ въ Турянската планина — намѣрихме тамъ овцитѣ, взети съ реквизиционни разписки; тѣ бѣха общи, заклахме 10-на овци и се нахранихме безъ хлѣбъ. На другия денъ заминахме за мѣстностьта Голякъ и се срещнахме съ кичевскитѣ войводи Наке и Арсо. Зададе се аскеръ тогава и отъ Дебъръ. Нѣкои отъ кичевскитѣ села бѣха почнали да си предаватъ

оржжието. По тоя поводъ преговаряхме и съветвахме да се накажатъ тия, що предаватъ оржжието, защото тоя примѣръ може да зарази и нашитѣ селяни. После се раздѣлихме. Азъ заминахъ за Вѣрбяни. Въ това време Наке се сблъсналъ въ Душегубичката планина (Кичевската) съ оня аскеръ, що идѣше отъ Дебъръ. Наке бѣше отблъсналъ аскера, който се бѣше разбѣгалъ (аскерътъ бѣше 150 души). Следъ това аскерътъ се сгрупиралъ съ още другъ аскеръ отъ Дебъръ и съ башибозукъ и пакъ нападналъ Накето. Тогава Наке се сражавалъ. Ние чухме, дойде и куриеръ отъ Иванчища да ни обади. Пратихме му върбянска чета (50 души) на помощь. Когато четата пристигнала, Наке бѣше отстжпилъ. Тогава аскерътъ изгори с. Душегубица и с. Лафчани. Нашата чета малко участие е взела. Азъ отидохъ въ Сливовскитѣ гори на мѣстностьта Мичерникъ. Тукъ бѣше дошло горското началство. Тукъ имаше складъ, фурни, касапи и пр. Тукъ бѣха заседнали повечето малесийски фамилии отъ Сбжжди, Локовъ, Присовяни и Жржани. Оплакахъ се на горското началство, че тукъ много свѣтъ се събра, че съ храната е мжчно и имъ предложихъ да се разредятъ фамилиитѣ по околнитѣ села. Взе се решение и съобщи се и на кичевскитѣ войводи, разпръснахме нѣколко отъ сбжжкитѣ фамилии по селата на Бърждапска рѣка (то е мѣстность: Бърждани, Юдово, Свилица, Козици, Бѣлица — Кичевско) и по демирхисарскитѣ села Спространи и Велмевци. Взехме решение останалитѣ фамилии да пратимъ въ Охридъ, за да видимъ, какъ ще стане. Пратихме около 70 души, ония, за които по-горе се каза, че Деянъ ги изпроводилъ до Куратица. Тогава се появи и болесть по малесийскитѣ бѣжанци: тѣ бѣха по-измжчени, по-гладни; прекарвали повече съ плодове — съ сливи и круши — ето ти го-

това болесть. Отъ болесть, повече и отъ гърло, измрѣха много деца и други.

Следъ това кичевскиятъ аскеръ отъ Бѣлица, дошелъ презъ Мраморецъ и Турия, изкача на Голякъ (къмъ края на м. септемврий). Тогава изгориха селото Юдово, за да сплашатъ другитѣ кичевски села, за да си предадатъ оржжието. Събраха всичкитѣ фамилии отъ малесийскитѣ села, що ги бѣхме размѣстили по Кичевско и ги прехвърлиха въ Охридско, доведоха ги на мюдюрницата въ Издеглавье, а отъ тукъ ги закарали въ Малесия и тамъ ги бѣха оставили.

2—3 дена се движехме заедно съ началството — ходихме въ Годивье. Нашитѣ воденици бѣха изгорени, за храна бѣше мжчно. Имаше поправени само нѣколко, но не стигаха.

Кичевскитѣ воденици, гдето мелѣхме (въ Бърждани, Козица, Бѣлица), аскеръть ги захвати. Намислихме да пишемъ на щаба, да ни каже, где можемъ да бждемъ полезни съ четитѣ та да идемъ въ нѣкои други райони, защото въ Охридско и поради многобройния аскеръ мжчно вече се живѣеше. Заминаха пратеници да искатъ по тоя въпросъ съгласието и на кичевското горско началство, та задружно да се пише на щаба, понеже и въ Кичевско бѣше сжщото несносно положение. Пратеницитѣ не се срещнаха съ кичев. район. началство. Още сжщия день видѣхме, че отъ Кичевско аскеръ до 5000—6000 души замина презъ Мраморецъ, Турия; на Сливовския ханъ кондисали. Бѣха хванали нѣкои стари хора, бѣха ги били и мжчили. Се разположи аскеръть на Сливовския ханъ. Понеже бѣхме много чети въ това мѣсто, азъ заминахъ надъ Сливовскитѣ планини подъ Голякъ. Сега тукъ прекарахме единъ день и тукъ дойде Деянъ кжде насъ (2 октомврий). Деянъ предъ аскеръть отстжпвайки презъ Мраморецъ, — дошелъ въ Кичевско.

Турцитѣ тогова гонейки бѣха убили нѣкои четници отъ мраморечката чета, — заловили живъ Стоянъ Матевъ, когото сетне убили пакъ, като се оттеглилъ аскерътъ. Най-сетне на 1—2 октомврий се стави Деянъ съ моята чета, съ четата на Тасе и на Марко. Вечерьта всички се върнахме въ Турия. Изпратихъ отъ своята чета 10 души четници отъ полскитѣ села (взехъ имъ оржжието), за да идатъ да се предадатъ. Азъ имъ съветвахъ, и тѣ — три дни не яли нищо, вече се поотчаяли, кандисаха. Оржжието, що бѣ излишно, го предадохъ на Тасе; той си имаше складъ тамъ да го остави въ склада. Понеже се появи пакъ аскеръ отъ много страни, отстранихме се по гората къмъ Върбянско, слѣзохме въ с. Върбяни, пратихме брашно да се приготви хлѣбъ. И отъ тукъ изпратихъ 5—6 души отъ четницитѣ отъ полскитѣ села: казахме имъ, ако ги пита валията, камо ви оржжието, да кажатъ, че комититѣ имъ взели пушкитѣ.

Азъ заминахъ за Лактинье — тамъ намѣрихъ хлѣбъ. Дойдоха 11 души отъ началствената чета, тръгнали за града да се предаватъ, още съ оржжие, ала съ намѣрение да го скриятъ негде, преди да наближатъ до града. Имаше писма до мене, да имъ дамъ хора, да ги изпратятъ. Дадохъ имъ 4 души, които бѣха отъ селото Ботунъ, но и тия си останаха въ селото си, не се върнаха. Азъ потеглихъ за Мраморецъ. Нашитѣ началници (Кецкеровъ, Лаз. Димитровъ, Наумче Цвѣтановъ и Алекс. Чакаловъ) бѣха потеглили за Малесия и за Дримколътъ, за да бѣгатъ презъ Албания и Черна гора, безъ да ни съобщатъ намъ, на войводитѣ. Стана ни криво на всички и на селскитѣ чети. Щомъ се узна, че сж избѣгали, то повлия деморализующе. Узуновъ бѣше съ своята чета на друго мѣсто — въ Демирхисарско (около 4 октомврий).

Азъ съ Тасета и всичкитѣ чети турянски и пр., като се видѣхме отъ вси страни обиколени отъ аскеръ, дойдохме до Годивскитѣ планини, пратихме за хлѣбъ до годивската фурна, но хлѣбъ не се носило, и заминахме за Славей (Лактин. планина). Тамъ узнахме, че началството е избѣгало. Ние изпратихме селскитѣ чети, що бѣха отъ Долна Дебърца (Турия, Сливово, Куратица и др.), да си идатъ всѣка на своето мѣсто до повторно разпорежданe. Отъ тукъ ние презъ Лактинье—Сливово дойдохме въ Турянската планина, въ мѣстностьта Чукаритѣ. Мислихме, какво да правимъ: по селата хлѣбъ нѣма па и не ни даватъ, та решихме да идемъ въ Демирхисарско, да търсимъ щаба. Отъ тукъ следъ това решение потеглихме презъ Мраморската планина, гдето се срещнахме съ Деяна; казахме му намѣрението си. Писахме на селскитѣ ржководители въ Дебърца, да потраятъ 3—4 дена, докато повторно не имъ съобщимъ. Потеглихме задружно тритѣ чети — Деянъ, Тасе и азъ — дойдохме въ Илинската планина и на мѣстностьта „Господско бачило“ срещнахме Узунова. Видѣхме тогава, че вече въ Демирхисарско селянитѣ се предали, че въстанието се потушило; нѣма вече човѣкъ да срещнешъ, като по-напредъ, нѣма чети. Когото срещнешъ, ще ти каже, че аскеръ по селата събира данъка и др. Тукъ предаването бѣше станало преди нѣколко дена. Селянитѣ бѣха си скрили оржжието, ходили въ Битоля и при консулитѣ и се предали. Срещнахме се съ Узунова, съобщихме му за бѣгството на горското началство. Тогава Узуновъ ни каза, че въстанието се потушва, затова ни каза, че трѣбва да се върнемъ въ районитѣ си, да приберемъ оржжието отъ селянитѣ, да го скриемъ и да съветваме селянитѣ да се прибератъ по селата си. Които селяни се боятъ по нѣкои причини, че ще пострадатъ, да идатъ въ Битоля и да се

явятъ предъ консулитѣ, та тѣзи ще ги представятъ предъ валията въ Битоля, който ще имъ даде по едно тескере, за да не ги закача никой.

Ние се върнахме, но намѣрихме, че повечето селски чети сами си скрили оржжието и си слѣзли въ селата. Само отъ мраморечката и туриянската чета, които не бѣха още растурени, прибрахме и скрихме оржжието. Старитѣ четници, оставени за ржководители на селскитѣ чети, прибрахме съ себе си и тогава пакъ се върнахме да се срещнемъ съ Узунова и Деяна, които бѣха заминали да прибератъ оржжието отъ селскитѣ чети на Брѣжани, Лешани, Велмеи и Бѣлчища.

Деянъ: Бѣлчишката чета бѣше се предала съ все оржжие въ село, на аскера се бѣше предала. Само 5—6 пушки бѣха скрили. Въ Велмеи сжщо; нѣкои бѣха предали пушкитѣ си, а други бѣха ги скрили. Лешанскиятъ войвода бѣше складиралъ пушкитѣ и дойде при насъ само съ двама четника, а другитѣ разпуснали — да се предадатъ. Отъ брѣжанската чета азъ и Узуновъ прибрахме и складирахме 35 пушки, а другитѣ, понеже четницитѣ се бѣха пръснали, не можахме да ги приберемъ. Пакъ се върнахме назадъ и на „Господско бачило" се срещнахме съ Смиле и Тасе. Узуновъ, Тасе, Смиле и азъ отидохме въ село Спространi да се съветваме съ Фанче, районенъ началникъ въ Поречко, за да ни каже, по кой каналъ ще можемъ да минемъ за Сърбия. Бѣхме около 50 души, а и четницитѣ на Фанче — около 60 души, които тъй сжщо мислѣха да минатъ презъ Сърбия. Фанче ни каза, че такъвъ калабалъкъ не може да премине, та най-много приема до 20 души.

Смиле: Тогава ние съветвахме другаритѣ, четницитѣ, кой кждето може, ако мисли че нѣма опасность, да иде да се предаде или да се погрижи да мине презъ границата. Но никому отъ четницитѣ не се щѣше да

се отдѣли. Тогава ние видѣхме, че нѣма какъ и решихме Деянъ и Тасе съ другаритѣ си (Деянъ 12 д. и Тасе 13 д.) да минатъ съ Фанче презъ Сърбия. А пъкъ азъ и Узуновъ потеглихме за Смилево, за да се срещнемъ тамъ съ Дамянъ Груевъ. Въ това време Сарафовъ вече бѣше заминалъ отъ Леринско къмъ Мориовско. Въ Смилево пристигна и Н. Митревъ. Тамъ се срещнахъ съ Дамета и съ Георги Сугаревъ, битолски вайвода. Ние отивайки си мислѣхме, че ще има каналъ да минемъ презъ Гърция. Даме ни каза, че презъ Гърция не ще може, защото нѣколко момчета, които отишли, гърцитѣ ги заловили. Презъ Мориовско тъй сѫщо не бѣше сгодно, защото тия дни бѣ станало сражение съ Толе Петровъ (отъ Прилепъ, Мориовски войвода), а и нѣкои отъ костурскитѣ чети бѣха тамъ стигнали и се сражавали. Даме ни каза, че по-лесно ще бѫде, ако тръгнемъ по канала, по който е миналъ Арсовъ за България. Нѣколко момчета и тукъ освободихме, и тѣ отидоха да се предадатъ въ Битоля на консулитѣ. Отидоха при австрийския консулъ, защото той гарантираше за всичко. На 12. октомврий пристигна Никола (ние бѣхме стигнали на 11. окт.) и на 13 окт. потеглихме съ 40 души, като взехме и отъ Сугаревата чета трима и две жени — Донка и Сребра (етърви отъ с. Лера, Битолско); тѣзи жени бѣха заподозрени отъ турското правителство (бѣха извършили едно убийство на единъ турчинъ въ своето село). Тѣ сѫ млади жени и бѣха постѫпили въ четата на Сугаревъ. Трѣбва да кажа, че въ четата никой не смѣеше и да помисли да закачи тия моми. Това нѣщо най-строго бѣше забранено. Ще ви кажа единъ примѣръ. Въ Тасевата чета единъ четникъ бѣше нагазилъ честьта на една мома отъ село Жржани, бѣше я само докачилъ съ думи, взелъ да пипа съ ржце и пр. Това се доказа отъ другаритѣ му, а и тя се сама оплака,

и го осѫдихме — застрелихме го вънъ отъ селото Жржани. Казваше се Яне, отъ с. Вранища.

Тръгнахме на 13. октомврий отъ с. Вирово къмъ горитѣ Радовски, отъ Радово — презъ Долно-Дивяци въ с. Сланско (Крушевско); Отъ Сланско — въ Крапа, отъ Крапа презъ планината Даутица стигнахме въ Велешко, село Орешье. Презъ тия села първомъ бѣше миналъ Арсовъ и бѣше ги организиралъ. Отъ Орешье—въ Папрадища, отъ тукъ въ Черешово—Нажилово—Чрешнево—Бистрица (Велешко, въ „Азътъ"). Отъ Бистрица пратихме куриеръ въ Крива Круша, да ни извести, да ли има аскеръ. Узнахме, че наистина е мѫчно. Всичкитѣ села въ „Азътъ" молѣха, да останемъ тамо, защото до тогава не е имало тамъ чети та много искаха да останемъ тамъ. Отъ Бистрица заминахме за Степанци, като ни казаха, че тамъ ще ни покажатъ пѫть за насамъ. Дойдохме въ Степанци; тукъ срещнахме Андонъ Кьосето и отъ тукъ заедно съ него отидохме въ Стари Градъ. Тамъ ни предадоха още отъ рано и около 700—800 д. аскеръ бѣха захванали да ни обграждатъ. Предадено било, че охридскитѣ войводи завлѣкли съ себе си две жени туркини и единъ аскерски конь, та затова голѣми потери тръгнаха подире ни. Щомъ се видѣхме заградени (на заходъ слънце), ние се спуснахме презъ аскеръ̀тъ, и аскеръ̀тъ не отвори огънь; пристигнахме въ Смиловци (Велешко), отъ тукъ на с. Попадия — Краинци—Войница—Ораховецъ—Чашка—Сълпци (между Велесъ и Скопье). Тамъ селянитѣ се бѣха изплашили и не ни даваха куриери, ала минахме кое съ овчари и др. Пѫтувахме повече нощемъ. Вечерьта ще минемъ Вардара, но попаднахме на една турска засада, която пазѣше единъ малъкъ мостъ. Отвориха огънь, и ние безъ загуби съ усиленъ маршъ се върнахме въ Ораховецъ. Много се измориха момчетата, — съ зоръ,

съ викъ стигнахме въ Ораховецъ. Тукъ цѣлъ день бѣхме затворени въ черквата. Аскеръ въ селото бѣше дошелъ да преброява добитъкъ; около вратата минаваха. Отъ Ораховецъ пакъ презъ Войница назадъ на Краинци, на Тиквешко та на Мързенъ Ораховецъ; отъ тука прегазихме рѣката Черна кѫде с. Беглища. Тамъ срещнахме и тиквешкия войвода Геле, — влѣзнахме въ Кожухъ та въ с. Сърменинъ (Гевгелийско). Тукъ срещнахме Тодорчо и Голе — работници. Отъ Сърменинъ отидохме въ Петрово та презъ Вардара въ с. Боленци (тамъ се изсушихме). Отъ Боленци—Костурино—Топчево (Струмишко) до подъ Струмица въ Нивичани, гдето се срещнахме съ Атанасъ... и съ струмишката чета. Сетне въ Митрошинци — Разлосци (Малешевско), презъ Голакъ планина, мъгла, тъмно — пакъ назадъ на Разлосци — вечерьта на Лешково и най-сетне при Ново Село минахме границата (между Кюстендилъ и Дупница).

Пристигнахме на 30 ноември. Пѫтувахме 45 дена. Дветѣ жени ги оставихме въ Велешко, въ Ораховецъ.

Въ с. Попадия се върнаха назадъ за Охридско само 6 души.

Стигнахме съ 25 души наши момчета отъ Охридско.

Сетне женитѣ отъ Велешко, преоблѣчени съ цигански дрехи, минаха презъ Сърбия.

Деянъ: Като се раздѣлихъ съ Тасе и Фанчо, заминахъ за Вранешчица (Кичевско). Тукъ седѣхме три дена, чекахме отъ Скопье известие. Узна се, че нѣма каналъ, че има много войска и че не е възможно да преминемъ.

Решихме да се пръснемъ и всѣки самъ да гледа да мине, презъ кѫдето може. Повикахме момчетата и имъ казахме, че всѣки да се погрижи за себе си, да се върнатъ назадъ, да се предадатъ. Тѣ заплакаха. Отъ 12 души мои четници се върнаха 8 души, останахъ азъ съ 4-ма: Коста Ивановъ, Наумъ Илиевъ, Тасе Христовъ. Цв. Хри-

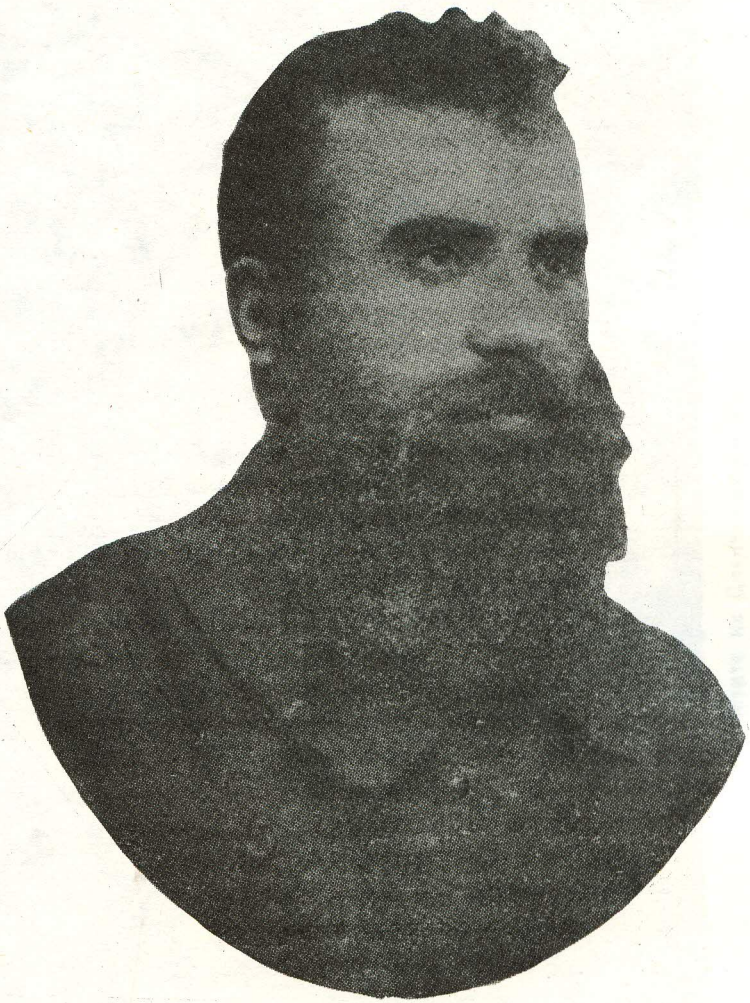
стовъ. И отъ Тасевитѣ 9 души се върнаха. Отъ Фанчозитѣ сжщо се върнаха 5—6 души. Всичко останахме 8 души. Заржчахме въ с. Вранешчица да ни приготвятъ по 3 оки хлѣбъ. Отъ Вранешчица стигнахме до Грѣшница (Поречье). Въ Балкана намѣрихме 6 д. четници отъ поречката чета. Отъ Грѣшница—въ Виръ—Черешово. Тукъ намѣрихме Георги Пешковъ, прилепски началникъ, съ 10-тина другари. Отъ тукъ въ Бѣлица. Тукъ остана Пешковъ, а съ насъ отъ тукъ тръгнаха още 12 души — всичко 20 д. Стигнахме въ Пуста Брезница (Скопско). За вода умирахме. Ни донесоха двама овчари. Потеглихме за Горно Сонье (селото неорганизирано, освенъ 5—6 кжщи). Излѣзе единъ отъ бившитѣ четници на Фанча да ни посрещне, изпрати ни до с. Лисичье — на Вардаръ, прегазихме Вардаръ — съблѣкохме се — дойдохме въ с. Идризово (чифликъ отъ 4 кжщи). Вечерьта тръгнахме, дойдохме въ Кумановско. Тукъ вече никаква организация. Пжтувахме 13 часа тая нощь. Намѣрихме едни малки стрехи на едно мѣсто, тамъ почивахме. Сетне все по рѣката Пчина наближихме на 2—3 часа до сръбската граница при с. Старецъ. Силенъ дъждъ. Минахме границата и дойдохме въ сръбското село Бушиновецъ (Вранско), 3 часа отъ Ристовецъ. Въ Враня пушкитѣ ни взеха подъ разписка. Нѣкой си Рефаиловичъ ни каза, че ще ни ги върнатъ. По желѣзницата стигнахме въ Бѣлградъ и отъ тамъ тукъ, въ София, на 1 ноември.

Питате ме, колко пушки можахме да запазимъ. Складирахме най-малко до 500 пушки. Тайна и сега строго пазятъ. Напр. единъ нашъ четнихъ, Миладинъ Христозъ, отъ с. Долна Дебърца, хванатъ съ пушка, раненъ предъ кжщата си, много битъ и въ Битоля грозно изтезаванъ, умрѣ, но нищо не изказа. Въ нашия районъ има невинни избити до 600 души, паднали съ оржжие въ ржка до 100 души, а турци избити има много повече.

КЪМЪ ПРЕДГОВОРА.

Надеждата ми, че докато се печататъ още споменитѣ за борбата въ Охридско ще се сдобия съ портретитѣ на войводитѣ Смиле Войдановъ и Никола Митревъ, а сжщо тъй че ще узная нѣщо положително, какво е станало съ тѣхъ самитѣ въ последствие — не се изпълни. Остава при едно евентуално второ издание на споменитѣ имъ да се запълни тази празнина. Портретътъ на Деянъ Димитровъ е запазенъ на една фотография на неговата чета, гдето той отъ лѣво е седналъ съ пушка въ ржка, както се вижда на приложената въ началото на книгата репродукция. — Давамъ тукъ портрета на най-важния революционенъ организаторъ и главенъ началникъ на въстанието въ Охридско, Хр. Узуновъ, който и следъ злополучния край на въстанието остана въ района си и сетне, въ 1905 год. 24 априлъ, обсаденъ отъ турски войски при село Цѣръ (Битолско), се самоуби заедно съ своитѣ 13 души четници.

Л. М.

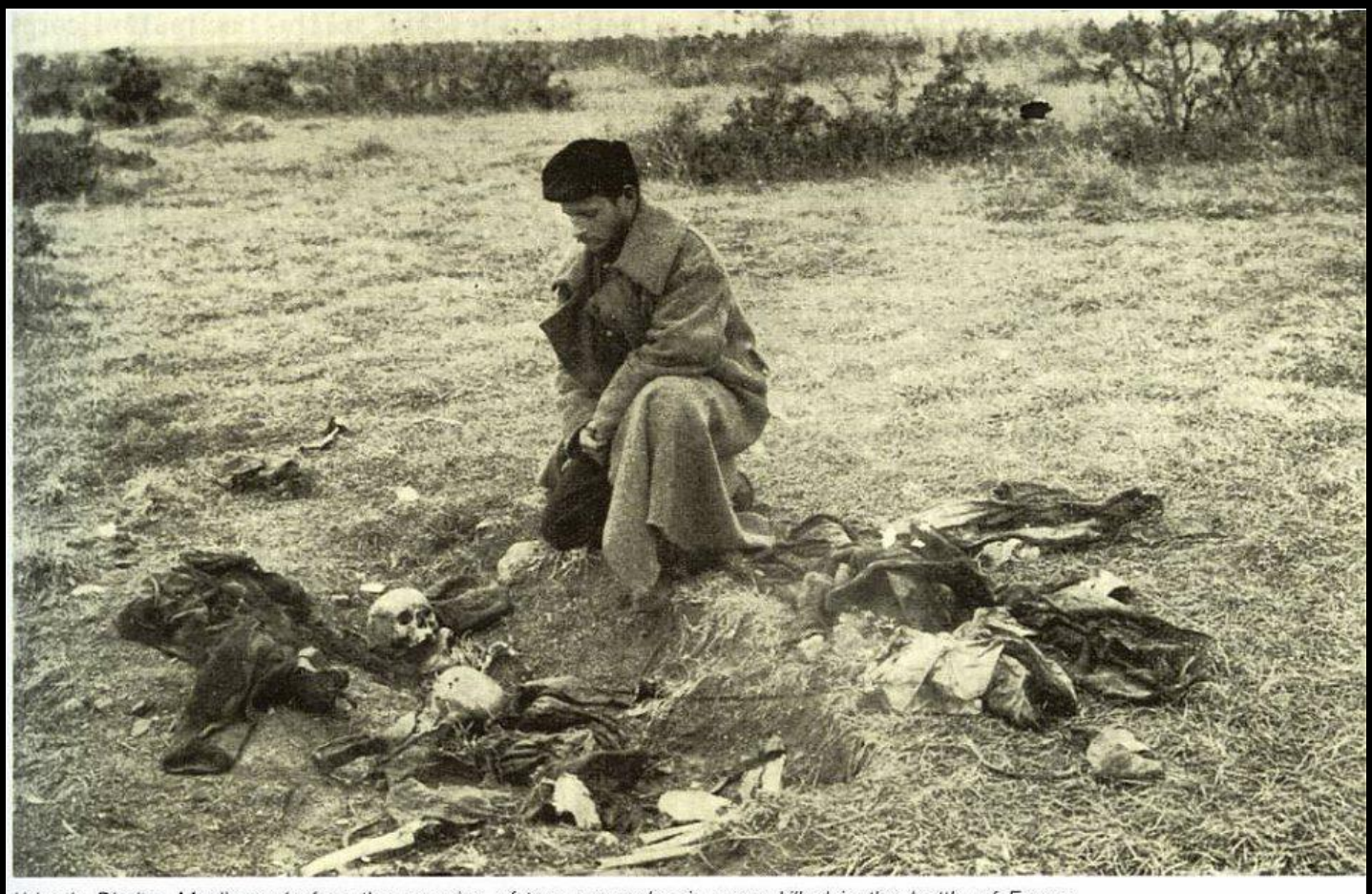
ХРИСТО УЗУНОВЪ
Главенъ началникъ на въстанието въ Охридско.

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски"
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres